

OMBUDSMAN TƏSİSATI

BİZ ONUN HAQQINDA NƏ BİLİRİK

VƏTƏNDAŞLARIN ƏMƏK HƏQUQLARINI MƏDAFIƏ LIQASI

VƏTƏNDAŞLARIN ƏMƏK HƏQUQLARINI MĞDAFIƏ LIQASI

OMBUDSMAN TƏSISATI

BİZ ONUN HAQQINDA NƏ BİLİRİK

BAKI- 2002

SAHIB MƏMMƏDOV

MĞƏLLİFLƏR:

MEHDI MEHDİYEV

***BU KİTAB BÜYÜK BRİTANIYA VƏ ŞİMALI İRLANDIYA BİRLƏŞMİŞ KRALLIİNİN
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDAKI SƏFİRLİYİNİN MALİYYƏ YARDIMI İLƏ
HAZIRLANMIŞ VƏ NƏŞR OLUNMUŞDUR***

***This book was prepared and published due to financial
assistance of the Embassy of the United Kingdom of Great
Britain and Northern Ireland.***

Vətəndaşların Əmək Həquqlarını Mədafie Liqası «Ombudsman Təsisatı: Biz onun haqqında nə bilirik» adlı kitabın hazırlanması və ombudsman təsisatı haqqında seminarların keçirilməsi özəcn maliyyə yardımı etdiyi özəcn Bueyək Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının Azərbaycan Respublikasındaki Səfirliyinə və onun əməkdaşlarına dərin minnətdarlığını bildirir.

The Citizens' Labor Rights Protection League expresses the gratitude to the Embassy of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and employees of the Embassy for financial assistance, rendered for publication of the book "the Ombudsman Institute: What We Know About It" and conduct of seminars on the Ombudsman Institute.

VƏTƏNDAŞLARIN ƏMƏK HƏQUQLARINI MƏDAFİƏ LIQASI 1997-ci ilin iyun ayında təsis olunub. 2000-ci ilin mart ayının 18-də Ədliyyə Nazirliyinin Kollegiyası tərəfindən qeydə alınıb.

Liqa qeyri-hükumət, qeyri-siyasi və qeyri-kommersiya təşkilatıdır.

Liqanın əsas məqsədi iqtisadi və sosial hüquqların təlimi və müdafiəsidir.

VƏHML üz məqsədlərinə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

- Azərbaycanda mövcud olan və yaranan həmkarlar ittifaqlarına maarifləndirici yardımlar edir;
- İşçilər və onların nəmayəndəli orqanlarının fəalları arasında əmək hüquqlarına dair maarifləndirmə işi aparır;
- Sosial və iqtisadi hüquqları pozulmuş ayrı-ayrı şəxslərə hüquqi yardımlar edir.

VƏHML-nin idarəçiliyini İcraiyyə Komitəsi və İcraiyyə komitəsinin sədri həyata keçirir. Liqanın nəzdində aşağıdakı departamentlər fəaliyyət göstərir:

- Həmkarlar ittifaqları ilə iş üzrə departament;
- Sosial hüquqlar üzrə departament;
- İqtisadi hüquqlar üzrə departament;
- Əməyin və sağlamlığın mühafizəsi departamenti;
- Qadınların və uşaqların əmək problemləri üzrə departament;
- Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə departament.

VƏHML İcraiyyə Komitəsinin sədri Sahib Məmmədovdur.

Bu kitab süzdə deyil əməldə və fəaliyyətdə vətəndaş cəmiyyəti qurmaq uğrunda mğbarizə aparan insanlara ithaf olunur.

GİRİŞ

İnsan hğquqlarının və əsas azadlıqların təmin olunması uğrunda həyata keçirilən zoxəsrlik mğbarizə ikinci dğnya mğharibəsindən sonra daha da geniş vğsət aldı. Mğharibədən dərhal sonra 1945-ci ilin oktyabrında BMT-nin nizamnaməsi qəbul olundu və az sonra bu nizamnamənin 68-ci maddəsinə uyğun olaraq ***İnsan hğquqları komissiyası*** yaradıldı. Məhz bu komissiyanın səyləri nəticəsində 1948-ci ilin dekabr ayında ***İnsan Hğquqlarına dair Ğmumi Bəyannamə*** qəbul olundu. Bir sıra Avropa düvlətləri 1949-cu ilin avqustunda Avropa Şurasının nizamnaməsini qəbul edərək əsas məqsədi insan hğquqlarının mğdafəsi olan beynəlxalq təşkilatın əsasını qoydular. Avropa Şurasını təsis etmiş düvlətlər 1950-ci ilin noyabrında Romada ***«İnsan hğquqlarının mğdafəsi və əsas azadlıqlar haqqında Avropa Konvensiyası»*** nı qəbul etdilər. Konvensiyada əks olunmuş prinsiplərə uyğun olaraq 1959-cu ildə Strasburqda ***İnsan hğquqları ğzrə Avropa Məhkəməsi*** fəaliyyətə başladı. 1966-cı ildə BMT-nin himayəsi ilə ***«Sosial-iqtisadi və mədəni hğquqlara dair Beynəlxalq Pakt»***, ***«Mğlki və siyasi hğquqlara dair Beynəlxalq Pakt»*** və ona əlavə olaraq ***Qeyri-məcburi protokol*** qəbul olundu. Bu sənədlər zəruri ratifikasiya səsələrini toplayaraq 1976-cı ildə qğvvəyə mindi və Bu pakta əsasən ***İnsan Hğquqları Komitəsi*** fəaliyyətə başladı. Protokolu qəbul etmiş ölkələrdə yaşayan insanların Bu komitəyə fərdi qaydada

şikayət etmək imkanı yarandı. Bu mğhgm hadisədən bir il öncə isə 1975-ci ildə **Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələləri üzrə «Helsinki yekun Aktı»** qəbul edildi. Mğhgm hadisələrin baş verdiyi dövrdə İnsan hğquq və azadlıqlarının təmin olunmasına yönəlmiş zoxsaylı beynəlxalq sənədlər qəbul olunaraq qğvvəyə minmişdir. Sosializm sisteminin sğqutu dğnyada insan hğquqlarının təməmlə bərqərar olunması istiqamətində ciddi dğnğş yaratdı və 1990-cı ilin noyabrında ATƏM-in Paris sammitində **«Yeni Avropa üzgñ Paris Xartiyası»** adlanan sənəd qəbul edildi. 2001-ci ildə bğtğn tərəqqipərvər bəşəriyyət aparteidin ləğvinin onuncu il dğngmğng qeyd etdi.

Yuxarıda sadalanan bu hadisələrin hamısı yaxın onilliklərdə-ikinci dğnya mğharibəsindən sonra baş vermişdir. Təəssğflə qeyd olunmalıdır ki, insan hğquqlarının bərqərar olunması və əsas azadlıqların təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən bu nəhəng işlər indiyədək yer planetində İnsan hğquqlarını təməmlə təmin edə bilməmişdir. Bu gğn dğnyanın onlarla ölkəsində insan hğquqları kobud surətdə pozulur və bu baxımdan İnsan hğquqlarının mğdafəsi bəşəriyyəti dğşğndğrən ən aktual problemlərdən biri olaraq qalmaqdadır. Qeyd olunduğu kimi insan hğquqları kğtləvi şəkildə totalitar və avtoritar recimlərin hakim olduqları ölkələrdə baş verir. İnsan hğquqları, demokratiyanın hakim olduđu ölkələrdə də pozulur. Lakin totalitar və avtoritar recimlərdən fərqli olaraq demokratik recimlərin müvcud olduđu ölkələrdə hakimiyyət insan hğquqlarının pozulmasının qarşısının alınması üzgñ səylər güstərilər və bu baxımdan həmin ölkələrdə hğquq pozuntuları total xarakter daşımır. Hğququ pozulan şəxs isə üz pozulmuş hğquqlarını bərpa etmək imkanına malikdir. Totalitar və avtoritar recimlərin hakim olduqları ölkələrdə isə insanların hğquqlarının pozulmasına hakimiyyətin yuxarı eşalonları, yaxud diktator üzg rəvac verir və ona rəhbərlik edir. Demokratik recimlərdə hakimiyyət insan hğquqlarının pozulmasının qarşısını almaq məqsədi ilə əlavə qanunlar qəbul edilməsinə və mexanizmlər yaradılmasına zalışırlar. Totalitar və avtoritar recimlərdə isə hakimiyyət, yaxud diktator insanları daha da mğti etmək, qorxu xofu izərisində saxlamaq, cəza nüvləri tətbiq etmək üzgñ mexanizmlər və metodlar fikirləşirlər. Demokratiyanın hakim olduđu ölkələrdə inzibati idarəetmə orqanları tərəfindən insan və vətəndaş hğquqlarına əməl olunmasına nəzarəti həyata keçirən mğxtəlif təsisatlar müvcuddur.

Hazırda insan hğquqlarının mğdafəsi konsepsiyasının praktik olaraq təkçə düvlətin fəaliyyətinin bğtğn sferalarına deyil, həm də mğasir cəmiyyətdə ictimai və şəxsi həyata aidiyyəti vardır. Odur ki, hazırda insan hğquqlarına hürmət bəsləyən hər bir ölkədə bu hğquqların qorunmasını təmin edən mğxtəlif mexanizm və qurumlar müvcuddur. Belə qurumların izərisində həmkarlar ittifaqları, dini təşkilatlar, qeyri-hükumət təşkilatları, kğtləvi informasiya vasitələri, düvlət qurumlarından isə məhkəmələr, parlament komissiyaları, icra strukturlarına tabe olan təsisatlar vardır.

Fəaliyyəti İnsan hğquq və azadlıqlarının təmin olunmasına yönələn düvlət qurumlarını (məhkəmələr istisna olunmaqla) əsasən iki böyük qrupa bəlmək olar. Bunlar **İnsan hğquqları üzrə komissiyalar (bəzən komitələr)** və **Ombudsmandır (insan hğquqları üzrə mğvəkkil)** Biz aşağıda insan hğquqları komissiyaları və onların fəaliyyəti haqqında qısa məlumatdan sonra ombudsman təsisatı haqqında məlumatlar verəcəyik.

Bir zox ölkələrdə insan hğquqları üzrə xğsusı komissiyalar insan hğquqlarına dair qanunvericilik normalarının effektiv fəaliyyətinin və tətbiqinin təmin edilməsi məqsədi ilə yaradılır. Belə komissiyalar düvlət orqanları tərəfindən təşkil olunmalarına (istər parlament, istərsədə icra hakimiyyəti) bir zox hallarda mğstəqil olurlar və yalnız fəaliyyətləri və insan hğquqlarına dair vəziyyətlə bağlı onları yaratmış qurumlara hesabat verirlər. Komissiyaların fəaliyyəti insan hğquqlarının mğxtəlif aspektlərini əhatə edir. Məsələn, bir komissiya diskriminasiya problemləri, digəri qadın və ya uşaqların problemləri ilə məşğul ola bilər. Bununla belə elə komissiyalar da vardır ki, (məsələn,

insan hüquqları ilə bağlı parlament komissiyası) onlar konstitusiyada əks olunmuş bəzi hüquqlara dair pozuntulara baxa bilər.

Güncəyə kimi insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunması istiqamətində belə komissiyalar ciddi rol oynaya bilərlər və bir zox ölkələrdə bu qurumların rolu olduqca böyükdür. Bununla belə nəzərə almaq lazımdır ki, belə komissiyalar bir qayda olaraq qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmurlar. Onların tənqidi hüquqi dövlətlərdə ciddi əhəmiyyətə malik olmasına baxmayaraq demokratik ənənələrin zəif olduğu ölkələrdə diqqətdən kənar qala bilər. Belə olan halda insan hüquqlarının müdafiəsində daha effektiv rol oynaya biləcək digər təsisatların yaradılması zərurəti ortaya çıxır.

Belə təsisatlardan biri də **Ombudsman institutudur.**

Zəxərlik tarixə malik olan, son otuz ildə isə populyarlaşaraq dünyanın əksəriyyət regionlarını əhatə etmiş və insan hüquqlarının müdafiəsində güclənmiş naliyyətlər əldə etmiş bu fenomen-Ombudsman indi də Azərbaycana gəlir. Bu təsisat Azərbaycanın həyatına daxil olmaqdadır və yaxın dövrlərdə o reallığa zəvriəcəkdir.

OMBUDSMAN TƏSİSATI HAQQINDA

İnsan hüquq və azadlıqlarına səmərəli təminat verən mexanizm və təsisatlardan biri olmaqla ombudsman təsisatının (insan hüquqları üzrə səlahiyyətli şəxs) rolu olduqca böyükdür.

Ombudsman təsisatının mənşəyi haqqında bir zox mülahizələr mövcuddur. Tarixin müxtəlif dövrlərində bir zox ölkələrdə müasir Ombudsmanın fəalliyəti ilə bu və ya digər şəkildə oxşarlıq təşkil edən təsisatlar mövcud olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası İnsan Hüquqları İnstitutu Ekspertlər Şurasının üzvü Reha Yılmaz Bu haqda yazır: «**Ümumiyyətlə xalq müdafiəsinin tarixi prosesdə yerinə baxdıqda dünyanın müxtəlif ölkələrində yerli xüsusiyyətlərə əsaslanan bu kimi bir zox təsisat mövcud olmuşdur. Bu baxımdan Zindəki Xan Xanədanlığı dövründə (e.ə. 220-206) Yuan Nəzarət Təşkilatı kimi ortaya çıxan təşkilatın, Roma mədəniyyətində Xalq Toplantıları, XVII əsrə gəlincə Amerika müstəmləkələrində Censurs adlandırılan təşkilatın adını zəkə bilərik...Osmanlı dövləti dövlətçilik baxımından islam mədəniyyətində əhəmiyyətli bir yer tutur. Bu zərzivədə ombudsman təsisatının dövlət quruluşundakı yerinə baxdıqda bunun ekvivalenti kimi hakimlər hakimi mənasında anlaşılan «Kadıllı Kudatlıq» irəli sürülmə bilər. XII Karlı Osmanlı dövlətində məcburi yaşadığı zaman üyrəndiyi və üzlərinə uyğunlaşdırılaraq İsvezdə yaradılmasını əmr etdiyi təşkilat, Kadıllı Kudatlığın davamı olan Kazaskerlik təşkilatıdır»* Müəllifin arqumentləri olduqca güclüdür və bu təsisatın Avropaya gəlişi İsvez kralının Osmanlı dövlətində müvəqqəti yaşamasından sonra baş vermişdir.**

Bununla belə müasir dünyada belə hesab olunur ki, müasir Ombudsman Təsisatı mənşə etibarlı ilə XVI əsrdə İsvezdə yaranmış **Baş Seneşal (drotsen) təsisatının (Baş Seneşal yığsək vəzifəli şəxs idi) davamıdır.**

Ombudsman təsisatı haqqında danışarkən və müxtəlif ölkələrdə mövcud olan bu təsisatları təsnif edərkən ilk nüvbədə iki halı nəzərə almaq lazımdır. Birincisi Ombudsman təsisatının **Məqsədləri**, ikincisi isə Ombudsman təsisatının **səlahiyyət və funksiyaları**. Müxtəlif ölkələrdə müxtəlif adlar altında fəaliyyət göstərən bu təsisatları bir - biri ilə eyniləşdirən də məhz bu iki xüsusiyyətin bu və ya digər şəkildə oxşar olmasıdır. Əksəriyyət ölkələrdə bu təsisat parlament tərəfindən seçilmiş səlahiyyətli şəxs tərəfindən idarə olunur və insan hüquqlarına əməl olunması ilə bağlı icra orqanları

(bəzən həm də məhkəmə) üzərində nəzarəti həyata keçirir. Əmumiyyətlə bu təsisatın təyinatı, səlahiyyətləri ilə bağlı zoxsəyli məğyyənləşdirmələr vardır. Aşağıda onların bir qismini təqdim edirik. Beləliklə:

Klassik anlamda Ombudsman - dövlət orqanları məmurlarının fəaliyyəti ilə bağlı şikayətləri qəbul edən və bu şikayətləri araşdırdıqdan sonra qanun gəcəgnə malik olmayan tūvsiyyələr verən məstəqil vəzifəli şəxsdir. Yaxud,
Ombudsman institutu – İcra (Administrativ) orqanların fəaliyyətinə parlament nəzarətini həyata keçirən təsisatdır (yaxud şəxs). Onun səlahiyyətinə - insanların əsas həquq və azadlıqlarını mədafiə etmək və bu sahədə İcra orqanları üzərində cari nəzarəti həyata keçirmək kimi geniş funksiyalar daxildir.

Digər məğyyənləşdirmələr:

1972-ci il Britaniya ensiklopediyası tərəfindən verilən tərif:

Ombudsman qanunverici orqanın məvəkkili olmaqla vətəndaşları bərokratik aparatın sui-istifadə hərəkətlərindən verdiyi şikayətləri araşdırmaq məqsədi ilə yaradılmışdır.

Beynəlxalq Həquqşənaslar Assosiasiyasının tərifi:

Yəksək rənqli vəzifəli və məstəqil ictimai şəxs tərəfindən rəhbərlik edilən və konstitusiyada və ya qanunverici orqanın aktında nəzərdə tutulmuş və bu orqan qarşısında məsul olan, dövlət orqanları, məmurlar və işəgütəgnələr tərəfindən zərərə məruz qalmış şəxslərin təqdim etdikləri şikayətlər və ya üz məğlahizələri ilə təhqiqlər aparən, tənzimləyici fəaliyyət tūvsiyyə edən və hesabat təqdim edən xidmətdir.

«Rusiya Federasiyası Konstitusiyası» Ensiklopedik ləğəti:

Parlament tərəfindən vətəndaşların qanuni həquq və maraqlarına əməl olunması istiqamətində icra orqanlarının və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinə nəzarət etmək əzgn məvəkkil edilmiş şəxs. Və s.

Az qala iki yəz il diqqətdən kənarda qalmış bu təsisat son onilliklər ərzində “məzəffər yərgəş» edərək dənyanın bir zox ölkələrində fəaliyyətə başlamışdır.

Son onillikdə isə ombudsman təsisatı və məstəqil ombudsman ideyası Şərqi Avropa ölkələrində də geniş yayılmağa başlamışdır. Şərqi Avropa ölkələri üzərində bu təsisatın yaradılması istiqamətində ən uğurlu addım Polşaya məxsusdur. Bu təsisat Polşada 1988-ci ildə yaradılmışdır və tez bir zamanda insan həquqlarının mədafiəsi istiqamətində məhəgn bir quruma zevrilmişdir.

Daha sonralar Polşanın nəmunəsi əsasında digər Şərqi Avropa və Pribaltika Respublikalarında da üz modellərinə uyğun olan anoloci təsisatlar yaradıldı. Daha sonra isə bu proses postsovet respublikalarına da gəlib zətdi. Bu barədə bir qədər sonra.

Ombudsman institutu hər bir ölkədə təsis olunarkən onun təsis olunduğı ölkədə bir qayda olaraq cəmiyyətdə bu qurumla bağlı diskussiyalar gedir. Cəmiyyət bu institutu bir mənalı qəbul etmir. Belə bir sual ortaya zıxır. Əgər məhkəmə orqanları müvcuddursa və hər bir kəs bu orqana məgraciət etməklə üz pozulmuş həquqlarını nəinki bərpa etməyə hətta onun həquqlarını pozan orqana qarşı dəyən zərərə güre maddi və mənəvi məsuliyətə dair iddia irəli səre bilərsə onda Ombudsman institutu lazımdır. Doğrudanmı bu institut məhkəmə orqanlarına nisbətən effektiv fəaliyyət güstərə bilir.

«Ombudsman institutuna səthi nəzər saldıqda belə gürgnə bilər ki, biz skandinaviya mənşəli qəribə hğquq fenomenini araşdırmağa girişmişik». Bu sözlər Alvaro Hil-Roblese məxsusdur.

---

* Reha Yılmaz «Osmanlı dövlətində ombudsman təsisatı və onun Azərbaycanda tətbiqi imkanları» «Azərbaycanda ombudsman təsisatı» Azərbaycan MEA İnsan Hğquqları Institutunun nəşri. Bakı-2001

200 ilə qədər bir müddət ərzində diqqəti cəlb etməyən bu institut bir zox siyasi sistemləri əhatə etmişdir. Deməli, bu institutun mövcudluğuna ehtiyac vardır, baxmayaraq ki, məhkəmə sistemi və bununla yanaşı bir sıra parlament nəzarəti formaları, o cümlədən deputat və senator sorğuları mövcuddur.

İndi artıq hez kəs bu təsisatın insan hğquq və azadlıqlarının təmin olunmasındakı rolunu inkar etmir, əksinə Beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən beynəlxalq qeyri hökumət təşkilatları bu təsisatın digər ölkələrdə də təşəkkül tapmasını təşviq edirlər.

Təsədüfi deyildir ki, son illərdə Avropa Şurasına öz v qəbul edilmiş ölkələr qarşısında Ombudsman təsisatının yaradılması bir ühdəlik olaraq qoyulur. **Bununla belə, Ombudsman institutu insan və vətəndaş hğquqlarının müdafiəsi işində effektiv rol oynayan quruma yalnız o zaman zevrilə bilər ki, onu demokratik prinsiplərə əsaslanan sezkilər nəticəsində formalaşdırılan parlament yaratmış olsun.** Əks halda bu institutun effekti olmayacaqdır. Parlament özərində İcra hakimiyyətinin nəzarəti olduqda (dolayı yolla), yaxud qanunverici orqanın səlahiyyətləri Ali İcra hakimiyyətinə nisbətən zox məhdud olduqda bu təsisatın da əhəmiyyəti hezə enir. Deməli, Ombudsman institutunun effektiv fəaliyyətini şərtləndirən əsas cəhət onun müstəqil parlament tərəfindən formalaşdırılması və yaxud sezilməsidir. Ombudsman institutunun müxtəlif ölkələrdə bir birindən fərqli adı və səlahiyyətləri vardır. Bir ölkədə bu institut geniş səlahiyyətlərə malik olduğu halda digər ölkədə onun funksiyaları dar zərziyəni əhatə edir. Ğmumiyyətlə müxtəlif ölkələrdə mövcud olan bu təsisatları bir-birindən fərqləndirən cəhətlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- **Adlarına güre;**
- **Sezilmə və ya təyin olunma və geri zağrıma mexanizmlərinə güre;**
- **Səlahiyyətlərinə güre;**
- **Əhatə etdiyi sferaya güre (ğmummilli, sahəvi, şirkət, tələbə, KİV özrə və s.);**
- **Səlahiyyət müddətlərinə güre;**
- **Ona müğraciət formalarına güre;**
- **Fəaliyyət formalarına güre və s.**

bir nəzə ölkənin timsalında Ombudsman institutunun fəaliyyəti və funksiyaları ilə tanış olaq.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu təsisat skandinaviya ölkələrində təşəkkül tapmışdır. 1967-ci ildə Böyük Britaniyada "**Parlamentin səlahiyyətli nəgmayəndəsi**" postu təsis olundu. Bu postun təsis olunmasında Yeni Zelandiyanın da rolu vardır. Bu postun təsis olunmasının başlıca əhəmiyyəti onda idi ki, sonradan bu təsisat digər ingilis dilli ölkələrdə yayılmağa başladı. Bu vəzifəyə təyinat formal olaraq hökumətin təqdimatı ilə Kraliza tərəfindən həyata keçirilsə də təqdimat zamanı parlamentdə təmsil olunan partiya liderlərinin də razılığı əldə edilir. Parlament Məğvəkkilinin (Parlamentary Commissioner for Administration) səlahiyyəti məddətsizdir, bir şərtlə ki, onun yaşı 65 yaşdan yuxarı olmasın və parlamentin qınaq obyektinə zəvriilməsin. Vəzifədən azad edilmə yalnız hər iki palatanın razılığı ilə ola bilər. Nazirlər Sovetinin və kabinetin qərarları Parlament məğvəkkilinin kompetensiya sferasına daxil deyildir. Böyük Britaniyada Ombudsman parlamentin deyil, daha çox deputatların nəgmayəndəsi qismindədir. Lakin buradaca qeyd edək ki, sonralarda Böyük Britaniyada "Parlamentin səlahiyyətli nəgmayəndəsinə" birbaşa məğraciət hüququ dayandırıldı və bu da Ombudsman institutu fəaliyyətinin əsas keyfiyyətlərindən birinin aradan götürülməsi idi. Ombudsmana zıxış yalnız parlament deputatı vasitəsi ilə həyata keçirilə bilər. Qanuna görə yalnız parlament öz və məqsədə uyğun bildikdə şikayəti ombudsmana verir. Eyni zamanda ombudsmanın şikayətə baxması özünə həm iddiaçının, həm də deputatın qəti istəyi zəruridir. Şikayətə baxılma məddəti 12 aydır. Təhqiqatdan əvvəl bəğtən hüquqi vasitələrdən istifadə edilməlidir (Ombudsmanın qərarı ilə istisnalar ola bilər). Şikayət bilavasitə zərərəkmiş tərəfindən (o cəmlədən hüquqi şəxs) verilməlidir. Şikayət vermək özünə vətəndaşlığın olması vacib deyil. Ombudsmanın səlahiyyətləri izərisində təhqiqat aparmaq və rəy vermək də vardır. Ombudsmanın təhqiqatın nəticələrini aşkarlamaq səlahiyyəti yoxdur. Təhqiqatın nəticələri ilə bəğli ombudsman vəzifəli şəxsə məlumat verməli və məmurun adını gizli saxlamalıdır. Yalnız məmur ifadə verməkdən imtina etdikdə və ombudsmana mane olduqda istisnalar ola bilər. Belə halda məmur haqqında cinayət işi başlaya bilər və parlamentə təqdim olunan məruzədə onun adı qeyd oluna bilər. Təhqiqat zamanı ombudsman məhkəmənin malik olduğu hüquqlara malikdir. Ombudsman təhqiqatın nəticələri ilə bəğli Səbəbkar şəxsin baş rəhbərinə parlamentə və deputata «məruzə» təqdim edir. Bundan əlavə ombudsman parlamentə illik məruzə təqdim edir. Hər iki məruzə parlamentin məğvəfiq qurumu tərəfindən diqqətlə üyrənilir və qiymətləndirilir.

Sonradan Fransa Respublikası da üz vasitəzisinə (Mediattur) (Fransada Ombudsman belə adlanır) Böyük Britaniyada daha çox məhdudiyətlər qoydu. Alvaro-Hil Robles yazır ki, Ombudsmanın üyrənilməsi və mənşəyinin xəsusiyətlərini araşdırmaq özünə ilk nüvbədə onun yarandığı ölkənin, İsvezin variantı ilə tanış olmaq məqsədə uyğundur.

İsvezdə məğtləq monarxiyanın müvcud olduğu dövrdə -16-cı əsrdə Baş Senəşalın (**drotsen**) yaranması bu ölkənin tarixində ələmətdar hadisə idi. 1960-cı il Konstitusiyasında Senəşalın funksiyası aşağıdakı şəkildə əks olunub. "Tarixən və indiyədək Senəşalın vəzifəsi ali hakimiyyət adından krallıqda ədalət məhkəməsinin fəaliyyətinə və vəzifələrinin icrasına nəzarəti həyata keçirməkdir. Lakin buradaca qeyd edək ki, bu nəzarət məğtləq nəzarətdir və bu nəzarət bununla məhdudlaşır: Senəşal məhkəmə işlərinin gedişi, məhkəmə qərarlarının icrası haqqında adından məhkəmə qərarı zıxarılmış şəxsə-Krala məruzə hazırlayıb təqdim edirdi. 1963-cü ildən etibarən isə Məhkəmə məmurlarına birbaşa təsir etmək, onlara qarşı ittiham irəli sğrmək funksiyası isə 1683-cü ildən taxt-tacın prokuroru funksiyasını yerinə yetirən orqana həvalə edilmişdir. Lakin İsvez Kralı XI Karl 1713-cü ildə Ombudsman səlahiyyətlərinin bəğtən Kral adminstirasiyası üzərində bəğqərar edən bir fərman imzaladı. Bu fərmana əsasən yaradılan post **Konungens Hogsta Ombudsmanen** adlandırıldı. Tezliklə edilən

dəyişikliklər əsasında bu orqan 1719-cu ildə Ədləyyə Kansleri (**Justitie-Kansler**) adı aldı. Onun olduqca geniş funksiyaları, o cümlədən kral adminstrasiyası və məhkəmələrin işlərinə müdaxilə etmək funksiyası vardır. Həmin dövrdən başlayaraq Ədliyyə kansleri Kraldan asılı olan bir orqan idi.(1760-cı il parlament hakimiyyəti dövrü istisna olmaqla.) 1772-ci ildə qəbul olunmuş Qustav-Adolf Konstitusiyası Ədliyyə Kansleri orqanı səltənət (taxt-tac) yanında fəaliyyət göstərən orqan kimi təsdiq etdi və bu orqan 1809-cu ilə qədər davam etdi. 1809-cü ildə qəbul olunmuş Konstitusiyanın xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, həmin Konstitusiyaya gübrə ədliyyə Ombudsmanı kral tabeliyindən çıxarılaraq Rikstaqa (parlament) tabe edildi. Konstitusiyaya gübrə Ombudsmanı Rikstaq sezirdi və o da üz nüvbəsində adminstrasiya, ədliyyə orqanları və hətta kilsə üzərində nəzarətə dair Rikstaqa illik hesabat təqdim edirdi.

Həmin vaxtdan etibarən İsvezdə funksiya və səlahiyyətləri dəqiq bülünmüş və adminstrasiya üzərində nəzarət funksiyalarını həyata keçirən iki institut fəaliyyətə başladı. Bunlardan biri krala tabe olan və onun tərəfindən təyin olunan ədliyyə kansleri məmuru və parlament tərəfindən təyin olunan, hez bir orqana tabe olmayan, yalnız qanunlar əsasında fəaliyyət göstərən, onu sezen orqana hesabat verən ədliyyə Ombudsmanı. Ədliyyə Ombudsmanının səlahiyyət müddəti 4 il idi (Rikstaqın yeni çağırma müddətində). Lakin Parlament komissiyasının təqdimatına əsasən o vaxtdan qabaq geri çağrıla bilərdi. Ombudsmana təyin olunduqdan sonra digər fəaliyyət nüvləri ilə məşğul olmaq qadağan edilmişdir.

Əvvəllərdə Ombudsman yalnız bir şəxsdən ibarət orqan idi. Lakin 1915-ci ildə hərbi adminstrasiyaya nəzarət edən, hərbiyələrin şikayətləri onların hüquqlarının pozulması və s. funksiyaları həyata keçirən hərbi Ombudsman postu da təsis edildi. 1967-ci ildə isə Ombudsman institutunun fəaliyyəti öz sferaya bülündü və hər sferaya nəzarəti ayrı-ayrı Ombudsmanlar yerinə yetirməyə başladı.

Bu sferalar aşağıdakı şəkildə bülüşüb.

- Məhkəmələr, prokurorluq, Polis və Ordu üzərində nəzarəti həyata keçirən Ombudsman.
- Sosial məsələlər, informasiya, mətbuat və xalq təhsili ilə bağlı Ombudsman
- Digər məsələlər (nəqliyyat, vergi və s.) üzrə Ombudsman.

1975-ci Konstitusiyasına əsasən Ombudsman institutu yeni dəyişikliklərə məruz qaldı.

1976-cı ildən başlayaraq İsvezdə müxtəlif sahələr üzrə nəzarəti həyata keçirən, lakin bir-biri ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində işləyən 4 Ombudsman müvcuddur. İsvez idarəetmə sistemində iki fərqli qrup müvcuddur. Bir tərəfdən Kral, onun müşavirləri və nazirlər digər tərəfdən inzibati orqanlar. Beləliklə, Ombudsman təsisatı bir nezə yzillik ərzində təkamül prosesi keçərək təkmilləşmişdir.

Kral Ombudsman nəzarətindən kənar qalmasına baxmayaraq digər adminstrativ orqanlar Ombudsman nəzarəti sahəsinə daxildir. Yerli sezkili Bələdiyyə və icma şuraları da Ombudsman nəzarətindən kənar qalır.

Hazırda Ombudsman prokurorluq, polis penitensiyalar, bir sülzə bğtğn ədliyyə sistemi üzərində nəzarət hüququna malikdir. Ombudsman nəzarəti məhkəmə kilsələri də əhatə edir. Lakin Ombudsman nəzarəti Ali və Ali inzibati məhkəmələr üzərində şərtidir. Ombudsman yalnız onların qəbul etdikləri qərarları tənqid edə bilər. Beləliklə, adı zəkilən orqanların üzvləri qalır. Rəsmi düvlət kilsəsi olan Lqterian kilsəsi düvlət xidməti hesab olunduğundan və bğdcədən maliyyələşdirildiyindən Ombudsman institutunun nəzarət sferasına daxildir. Ombudsman kilsənin Teoloci fəaliyyətindən kənar digər bğtğn fəaliyyətinə nəzarət edə bilər.

Ombudsman zıxış, yaxud müğraciət etmək qaydası olduqca müğğm amildir. İsvezdə bu iki yolla həyata keçirilib. Birincisi Ombudsman üz təşəbbüsgü ilə, digər halda isə tərəflərin vəsadəti əsasında məsələyə qarışır.

İsvezdə Ombudsmana mğraciət olduqca sadədir. Həququnun pozulduğunu hesab edən hər bir şəxs Ombudsmana mğraciət edə bilər. Ən vacib amillərdən biri də budur ki, hər bir kəs Ombudsmana şəxsən və birbaşa mğraciət edə bilər və həm də mğraciət fərdi qaydada olmalıdır.

Təcridxanalarda saxlanılan şəxslər Ombudsmana yazılı şəkildə mğraciət edə bilərlər. Bu zaman onların Ombudsmana ünvanladığı məktubun penitensiar mğəssisənin işzilərinin azmaq və onun məzmunu ilə tanış olmaq həququ yoxdur. Ərizəzi gözən yaş, cins senzi yoxdur. Ombudsmana mğraciətin başlıca xəsusiyəti hez bir formalizmin olmamasıdır. Belə ki, şikayətzi gözən vəkilin iştirakı tələb olunmur, baxmayaraq ki, şikayətzi həququ məsləhət almaq gözən vəkilə mğraciət edə bilər.

Konstitusiyaya əsasən Ombudsmana verilən şikayətə güərə şikayətzidən şikayəti sğbuta yetirən dəlillər tələb edə bilməz. Ombudsman yalnız əlavə materialların (şikayətdəki pozuntunu sğbut edə biləcək) təqdim olunmasını xahiş edə bilər. Şikayət yazılı şəkildə təqdim olunur. Katiblikdən şikayətin qəbul edilməsinə dair təsdiqəddici sənəd almaq olar. Bununla belə Ombudsman hez də bğtğn şikayətləri qəbul etmir. Əgər verilən şikayətdə güstərilən pozuntu ilə əlaqədar inzibati orqanlar qarşısında bğtğn şikayət imkanları sona zətmayıbsa bu zaman Ombudsman ərizəziyə yazılı şəkildə bunu bildirir və həmin orqanlara şikayət etməyi məsləhət bilir. Əsassız və sğbutsuz şikayət ərizələri baxılmadan arxivə gündərilir. Ərizələrin verilməsi gözən vaxt məhdudiyəti yoxdur.

İsvezdə Ombudsmanın geniş səlahiyyətləri vardır. Ərizənin qəbulundan sonra Ombudsman şikayət verilən bğtğn orqanlardan istənilən sənədi təqdim etməyi tələb edə bilər və bu zaman həmin sənədlər mğtləq təqdim edilməlidir. **Əks halda Ombudsman 1000 kronadək cərimə təyin edə bilər.** Haqqında şikayət verilən məmurun suallara cavab verməkdən imtina etməsi iş gözrə qərar verməyə mane olmur.

Maraqlı və əlamətdar cəhətlərdən biri də budur ki, Ombudsman sorğu sual apararkən məmur verəcəyi məlumatın düvlət sirri olmasına istinad edə bilməz, zğnki Ombudsmanın tələb etdiyi bğtğn arxiv onun sərəncamına verilməlidir. Yalnız ölkənin milli təhləkəsizliyi baxımından bəzi hərbi sənədlər Ombudsmana verilmir.

Təhqiqat nəticəsində Ombudsman iki mğmkğn qərardan birini qəbul edir. O, ya məmurun hərəkətinin (yaxud hərəkətsizliyinin) doğru olması, ya da şikayətzinin haqlı olması haqqında qərar zıxarır. Sonuncu halda Ombudsman məmuru ittiham edərək məhkəməyə verməkdən, xəbərdarlığa qədər məsğliyyəte cəlb edə bilər. İsvezdə məmuru məhkəməyə vermək praktikasız zox ciddi cəza olduğundan Ombudsman bir qayda olaraq yazılı təsir güstərmək metodundan istifadə edir ki, bu da olduqca effektiv təsir güstərir.

Ombudsman qanunvericilik təşəbbğsğ həququna malikdir. O bu və ya digər qanunlarda və normativ sənədlərdə dəyişiklik etmək və ya yeni layihə təqdim etmək həququna malikdir. Parlament Ombudsmanın bu istiqamətdəki fəaliyyətini stimullaşdırır.

Beləliklə Ədliyyə Ombudsmanı aşağıdakı həquqlara malikdir

- Yoxladığı məmuru məhkəməyə vermək;
- Cinayət ittihamı irəli sğrglən məmura xəbərdarlıq etmək;
- Hez bir sanksiya tətbiq etmədən məmura bu və ya digər fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq gözən tğvsiiyələr vermək;
- Düvlət orqanlarına qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağı tğvsiiyələr vermək.

Bğtğn bunlardan əlavə Ombudsman daha iki fəvqəladə və effektiv vasitəyə malikdir:

- Parlamentə illik hesabat təqdim etmək;
- Kğtləvi informasiya vasitələri.

Qaydaya güre Ombudsman hər il Rikstaqa illik mərgzə təqdim etməlidir. Rikstaqın qanunvericilik komissiyası tərəfindən təsdiq olunan mərgzədə Ombudsman keziridiyi bğtğn təhqiqat işlərinə dair geniş məlumat verir. Məlumatla yanaşı Ombudsman tətbiq etdiyi sanksiyalar, xəbərdarlıqlar haqqında da məlumat verir və bu və ya digər qanunlara dğzəlişlər edilməsinə dair təkliflər irəli sğrğr. Məruzə 4000 nğsxədə zap edilir və bğtğn məhkəmələrə və hükğmətin xidmət sahələrinə gündərilir. İsvez məmurlarını ən zox qorxğdan da elə bu mərgzədir. Təqdim olunan mərgzə sonradan kğtləvi informasiya vasitələri ilə geniş ictimaiyyətin diqqətinə zətdirilir.

İsvezdə Ombudsmanın ğnvanına il ərzində orta hesabla 2000 şikayət daxil olur. Odur ki, Ombudsmana Parlament tərəfindən sezilən hğquqşğnas küməkzilər yardım edirlər. Ombudsmanın əmək haqqı Ali məhkəmə ğzvğnğn əmək haqqına bərabərdir.

İsvezdə ədliyyə Ombudsmanından əlavə “digər Ombudsmanlar” da fəaliyyət güstərir. Onlar da vətəndaşların hğquqlarının mğdafəsi ilə məşğul olurlar, lakin onların işi ayrı-ayrı sferaları əhatə edir:

- İstehlakzıların Ombudsmanı
- İqtisadi sərbəstlik məsələləri ğzrə Ombudsman.
- Mətbuat işləri ğzrə Ombudsman.

İsvezdə Ombudsman institutu ilə yanaşı icra hakimiyyətinə tabe olan kollegial orqan da (Datainspektain) fəaliyyət güstərir. Bu orqan da vətəndaşları informasiya sahəsində sui-istifadə hallarından mğdafə edir.

Biz yuxarıda Ombudsman institutunun təşəkkğl tapdığı Skandinaviya ölkələrindən birinin, İsvezin bu sahədəki təcrəbəsi ilə tanış olduq.

İndi isə qısaca olaraq ABŞ-da Ombudsman institutu ilə tanış olaq. ABŞ-da Ombudsman təsisatının başlıca xğsusiyəti ondan ibarətdir ki, bu ölkədə ğmummilli Ombudsman təsisatı yoxdur və federal səviyyədə Ombudsman institutu ğndəlikdən zıxarılmışdır. Bununla belə Birləşmiş Ştatlarda ştat səviyyəsində beş tip Ombudsman institutu yaradılmışdır. Bunlar Havay (1967), Nebraska (1969), Ayova (1972), Nyu-Cersi (1974), və Alyaska (1975). Adı gedən ştatlarda Ombudsman institutu ilə yanaşı psevdooombudsman təsisatları da yaranmağa başladı. Eyni zamanda bir sıra şəhərlərdə də şəhər Ombudsmanları yaranmağa başladı. Məsələn: Deyton (Oqayo), Eri (Pensilvaniya), Ceymstaun (Nyu-York), San-Xose (Kaliforniya) və s.

Havay, Nebraska, Ayova, Alyaska və Nyu-Cersi ştatlarında Ombudsman Leqislatura tərəfindən, digər ştatlarda isə qubernatorlar tərəfindən təyin olunur. Sonuncular siyasi faktorlardan daha zox asılı olurlar.

Nyu-Meksikada konstitusiyaya güre Ombudsman funksiyasını vitse-qubernator həyata kezirir. ABŞ-da qubernator, qanunverici məclis və məhkəmə Ombudsman nəzarətindən kənardadır. Digər orqanlar ğzərində isə Ombudsman nəzarəti vardır. Ştatlarda Ombudsmana mğraciət huququ klassik ğsulla şəxsin birbaşa mğraciəti və ya tərəflərin vəsadəti ilə həyata kezirilir. Cəzazəkmə yerlərində olan şəxslərin mğraciətləri ğzğn bir sıra əlavə tədbirlər gürglmğşdğr. Məsələn, Ombudsmana gündərilən məktubun məzmunu ilə cəzazəkmə orqanlarının məmurlarının, digər məmurların və düvlət orqanlarının tanış olması qadağandır ABŞ-da fəaliyyətdə olan Ombudsmanın səlahiyyətləri Skandinaviya ölkələrində olan anoloci qurumlara nisbətən fərqlidir. Bununla belə Ombudsman təhqiqat zamanı bğtğn sənədləri əldə edə bilər, və bğtğn

binaları yoxlaya bilər. O ifadə verən məmurdan and izməyi tələb edə, onu məhkəməyə verə bilər. Ombudsman ona yardım etməkdən imtina etmiş məmuru 1000 dollara qədər cəriməyə də bilər. Havay ştatında Ombudsmanın "vəsadəti" fəvqəladə əhəmiyyətli sənəd olunur. Belə ki, Ombudsman vəsadətlə hansısa qərarın dəyişdirilməsini tələb etməklə yanaşı həm də, vətəndaşların mənafeələrinə toxunan normaların yaxşılaşdırılmasını tələb edə bilər. Onun verdiyi vəsadətlər Ombudsmanın istəyinə uyğun olaraq illik hesabatların dərc olunduğu şəkildə dərc oluna bilər.

Nəhayət Ombudsmanın məğlahizələri, qərarları məhkəmə baxışının predmeti ola bilməz. Ombudsmanın da hakimlər kimi immuniteti vardır.

Ombudsmanın iş fəaliyyətini təmin etmək üçün ayrı-ayrı ştatlarda müxtəlif proseduralar mövcuddur. Ombudsman Havay adalarında 8 nəfər ştatı olan (onlardan 4-ü küməkidir) aparatına malikdir. İşlərin illik əmək haqqı 25 min dollar, Ombudsmanın illik əmək haqqı 30250 dollardır. Illik bədcə isə 185 min dollardır.

DİGƏR OMBUDSMAN TƏSİSATLARI VƏ OMBUDSMAN TƏSİSATLARINA OXŞAR QURUMLAR

Bir zox ölkələrdə ümummilli ombudsman təsisatı ilə yanaşı bir sıra digər ombudsman təsisatları və ya fəaliyyəti bu təsisatın fəaliyyətinə uyğun olan bir sıra qurumlar da fəaliyyət göstərir. Belə təsisatları əsasən aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar.

- Regional ombudsmanlar;
- Sahələr üzrə, yaxud sahələrarası ombudsmanlar;
- Bələdiyyə və ya şəhər ombudsmanları;
- Hərbi ombudsmanlar və s.

Regional ombudsman

Biz yuxarıda Birləşmiş Ştatlarda yalnız ştatlar üzrə ombudsman təsisatlarının olması və ümummilli ombudsmanın mövcud olmadığını qeyd etmişdik. Birləşmiş Ştatlardan başqa bir sıra ölkələrdə ümummilli ombudsmanla yanaşı regional ombudsman təsisatları da mövcuddur. Belə ölkələr sırasında Kanada, Avstraliya kimi ölkələri də misal göstərmək olar. İtaliya və Almaniya Federativ Respublikasında da yerli ombudsman təsisatları mövcuddur.

Son dövrlərdə Rusiya Federasiyasının bir zox subyektlərində də ombudsman təsisatları formalaşdırılmağa başlamışdır. Regional ombudsman təsisatları bir qayda olaraq möhkəməli quruluşa malik olan dövlətlərdə yaradılır.

Sahələr üzrə, yaxud sahələrarası ombudsmanlar

Qeyd olunduğu kimi bir sıra ölkələrdə ayrı-ayrı sahələr üzrə ombudsman təsisatları da mövcuddur. Belə tipik sahələr əsasən aşağıdakılardır:

- İstehlakçılarının ombudsmanı;
- Səhiyyə üzrə ombudsman;
- Penitensiar məəsisələr üzrə ombudsman;
- Kəltəvi - informasiya vasitələri üzrə ombudsman;
- Tələbələrin ombudsmanı;
- Məəsisələr və korporasiyalar üzrə ombudsman və s.

İstehlakçılarn ombudsmanı adından bəlli olduğu kimi insanların istehlak hüquqları pozularkən, istehlakçılar müxtəlif kommərsiya maxinasiyalarına məruz qalarkən, istehlakçılara keyfiyyətsiz mallar satılarkən və ümumiyyətlə satıcı-istehlakçı

mğnasibətləri ikincinin zərərinə olaraq pozularkən onları mğdafə edir və istehlakçıların pozulmuş hğquqlarını bərpa edir.

Səhiyyə ğzrə ombudsman təsisatına nadir hallarda təsadğf etmək olar. Elə bir təsisat Birləşmiş Ştatların Cənubi Korolina ştatında müvcuddur və bir sıra ştatlar belə təsisatları yaratmaqdadır.

1973-cğ ildən İngiltərə, Uels və Şotlandiyada da səhiyyə işləri ğzrə ombudsmanlar fəaliyyət güstərir.

Pentitensiar mğəəsisələr ğzrə ombudsman təsisatı da ən geniş şəkildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında yayılmışdır. Belə ombudsmanlara Kanada da rast gəlmək olar.

Kğtləvi informasiya vastiələri ilə bağlı olan ombudsmanlar mğxtəlif ölkələrdə müvcuddur. Belə bir təsisat İsvezdə də müvcuddur. Maraqlı cəhət odur ki, İsvezdə mətbuat məsələləri ğzrə ombudsmanı hakimiyyət deyil Kğtləvi Informasiya vasitələrinin nğmayəndələri təyin olunur və sonradan onu təyin etmiş nğmayəndələrdən asılı olmur və onlara hesabat vermir.

Tələbə ombudsmanı təsisatına ən zox ABŞ-da təsadğf edilsədə son dövrlərdə bu cğr təsisatlar digər ölkələrdə, o cğmlədən postsovet ölkələrində də təşəkkğl tapmağa başlamışdır. Hazırda Rusiya Fedarasiyasının ali məktəblərində də belə təsisatlar formalaşır.

Mğəəsisələr və korporasiyalar ğzrə ombudsman təsisatları da əsasən Amerika Birləşmiş Ştatlarında təşəkkğl tapmış və sonralarda digər ölkələrə də yayılmışdır. Məşhur XEROX korporasiyasında bu təsisat olduqca uğurla fəaliyyət güstərir. Birləşmiş Ştatların digər iri korporasiyalarında da ombudsman təsisatına oxşar qurumlar müvcuddur. Korporasiyalar və mğəəsisələrdə müvcud olan ombudsmanların fəaliyyəti bir növ həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətinə bənzəyir. Belə ombudsmanlar da korporasiya və mğəəsələrin rəhbər işçilərinin türətdiyi pozuntularla bağlı işçilərdən daxil olmuş şikayətlərə baxır.

Bələdiyyə və ya şəhər ombudsmanları

Belə ombudsmanlar həm Avropada və həm də Birləşmiş Ştatlarda bəzi bələdiyyələrdə və şəhərlərdə müvcuddur. Bununla belə onların fəaliyyət sferaları, səlahiyyətləri və təyinat qaydaları bir – birindən bəzən ciddi şəkildə fərqlənir.

Hərbi ombudsmanlar

Hərbi ombudsmanlar da ayrı-ayrı ölkələrdə bir-birindən fərqlənirlər. Elə ölkələr vardır ki, orada ğmummilli ombudsmanla yanaşı hərbi ombudsman təsisatı da müvcuddur, yaxud ğmummilli ombudsman həm də hərbi işlər ğzrə məsələləri də araşdırır. Lakin elə ölkələr də vardır ki, bu ölkələr ğmummilli ombudsman təsisatını yaratmadıqları halda hərbi ombudsmana malikdirlər. Buna ən parlaq misal kimi Almaniya Federativ Respublikasını güstərmək olar. Təbii ki hərbi ombudsmanların fəaliyyət sferası ordu və digər hərbi birləşmələrdir. Bğtğn dğnyada hərbiçilərin şikayət vermək hğquqları bir qədər mğlki əhaliyə nisbətən məhdud olur və bu baxımdan belə təsisatlar hərbiçilər ğzğn olduqca əhəmiyyətlidir.

POSTSOVET ÜLKƏLƏRİNDƏ OMBUDSMAN TƏSİSATININ FƏALİYYƏTİ İLƏ BAĞLI TƏCRƏBƏ

Postsovet ölkələrində əvvəllərdə hez bir zaman ombudsman təsisatına uyğun təsisat müvcud olmamışdır. Digər ölkələrdə analoci təsisatların insan hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində əldə etdikləri uğurlar o zamankı SSRİ dövlətini uyğun təsisatın yaradılmasına təhrik edə bilməmişdir. Ənənəvi sovet təfəkküründə bu təsisat burcuca ölkələrində gözdən müstəqil gürğənən və effektivsizliyi qanunvericiliklə məhdudlaşdırılmış və real səlahiyyətlərə malik olmayan bir qurum kimi qəbul edilirdi. Sovet ensiklopedik lüğətində ombudsmana belə anlayış verilmişdir:

«Ombudsman-bir sıra burcuca ölkələrində gözərinə hökumətin fəaliyyətinə nəzarət etmək funksiyaları qoyulmuş vəzifəli şəxsdir». Xarici ölkə süzləri lüğəti bu baxımdan təsisat haqqında daha dəqiq anlayış verirdi: **«Parlamentin vəzifəli şəxsi».**

Bir sıra xarici ölkələrdə müvcud olan bu təsisatı tənqid edərkən, o zamankı sovet hüquqşünasları və dövlət xadimləri hesab edirdilər ki, Sovet prokurorları ombudsmana məxsus səlahiyyətlərə malikdirlər və prokuror bu səlahiyyətləri daha effektiv şəkildə həyata keçirə bilər. Baxmayaraq ki, şəxslərin hüquqlarını qorumaq prokurorun yeganə vəzifəsi deyildir və onun digər tutarlı səlahiyyətləri də vardır. Qeyd etmək zəruridir ki, sovet hüquqşünaslarının və dövlət xadimlərinin bu fikirlərində xeyli həqiqət var idi və doğrudan da prokuror ənənəvi ombudsmana məxsus demək olar ki, bəhtən səlahiyyətlərə malik idi. Bununla belə buradaca yadda saxlamaq lazımdır ki, prokuror əsasən iki qrup vəzifəni həyata keçirirdi (və ya keçirir): **Dövlətin maraqlarını qorumaq** və **dövlət ittihamzısı kimi zıxış etmək**. Zaman keçdikcə bu iki müğhm vəzifəni bir-biri ilə uzlaşdırmaq mümkün olmadı və dövlət maraqları ün plana zıxdı, baxmayaraq ki, birinci də prokurorun səlahiyyətində qalırdı. Hazırda bir zox postsovet ölkələrində prokuror bu ikili vəzifəni daşımaqda davam edir. Eyni zamanda həmin ölkələrin bir zoxunda məhkəmə və hüquq sistemində ciddi islahatlar həyata keçirilmişdir və ombudsman təsisatı yaradılmışdır. Yalnız bu və ya digər şəkildə dövlət ittihamzısı hüququ bir qədər məhdudlaşdırılmışdır.

Postsovet ölkələrində insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına yünələn bir zox vasitələrin və mexanizmlərin (parlamentin müvafiq komissiyası, məhkəmə və prokuror nəzarəti, icra orqanlarının yaratdıqları bir sıra qurumlar və s.) olmasına baxmayaraq bu hüquqlar pozulmaqda, bəzi ölkələrdə isə total şəkildə pozulmaqda davam edir. Ona gürə də təkə müvcud qurumların fəaliyyətini təkmilləşdirmək kifayət etmir və insan hüquq və azadlıqlarına təminat verə biləcək yeni təsisatların yaradılmasına ehtiyac duyulur.

Bu baxımdan ombudsman təsisatı təkə idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə parlament nəzarətini həyata keçirən orqan olmayıb, həm də insan hüquqlarını, mətbuat azadlığını, yığıncaq və birləşmək hüququnun təmin olunmasında olduqca səmərəli vasitə kimi zıxış edir.

MDB ölkələrindən olan Rusiya Federasiyası adı gedən təsisatın yaradılması gözün ilk cəhdi hələ 1991-ci ildə etmişdir. 1991-ci ilin noyabrında Rusiya Federasiyasının Ali Soveti **İnsan və vətəndaş hüquq və azadlığına dair bəyannamə** qəbul etdi. Son dərəcə vacib olan, lakin hez bir hüquqi qəvvəyə malik olmayan bu sənəddə ombudsman vəzifəsinin təsis olunması nəzərdə tutulurdu. Sənəddə bu haqda deyilirdi: **«İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına əməl olunmasına parlament nəzarətini RSFSR-də insan hüquqları gözrə müvəkkili həyata keçirəcəkdir»** Bununla belə 1977-ci il konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklər zamanı ombudsman təsisatının yaradılmasına dair müddəalar əks olunmadı. Yalnız Rusiya Federasiyası Prezidentinin fərmanına əsasən **İnsan hüquqları komissiyası** yaradıldı. Rusiya Federasiyasının 1993-cü il Konstitusiyası ombudsman təsisatına dair müddəaları üzgündə əks etdirdi.

Rusiya Federasiyasının Konstitusiyasında ombudsmana dair məddələrin əks olunmasına baxmayaraq bu məddələr uzun müddət bu təsisatın fəaliyyətini tənzimləyə biləcək məvafiq qanunvericiliyin qəbul edilməməsi Konstitusiyaya əsasən yaradılmış təsisatı əsassız hücumlardan himz edə bilmədi.

Nəhayət, 1996-cı ilin dekabr ayında Rusiya Federasiyasının Dövlət Duması "**Rusiya Federasiyasının insan hüquqları üzrə məvəkkili haqqında federal Konstitusiya qanunu**" layihəsini məzakirəyə xızartdı.

Lakin bu qanun layihəsi məzakirəyə xızarılmazdan xeyli əvvəl 1994-cü ildə Dövlət Duması RF Konstitusiyasına əsaslanaraq xüsusi səlahiyyətli nəmayəndəni təyin etdi. Rusiya dövlətinin ilk Ombudsmanı ölkədə və dğnyada tanınmış hüquq mədafiezisi Sergey Adamoviz Kovalev oldu. Lakin, bu şəxsin təyinatı zoxları üzğn arzu olunmaz olduğundan və Kovalyovun bir zox məsələlərdə hez bir dövlət orqanı ilə razılaşdırılmamış prinsipial pozisiyalarına, o cğmlədən Zezenistan hadisələrində tutduğı müvqeyinin hakim dairələrin xoşuna gəlmədiyindən o bir ildən sonra tutduğı vəzifədən geri zağırıldı.

Hazırda Rusiyada İnsan hüquqları üzrə səlahiyyətli məvəkillik (Ombudsman) təsisatı təşəkkəl mərhələsindədir. Rusiya Federasiyasının Dövlət Duması 1998-ci ildə məvəkkili (ombudsman) sezmişdir. Məvəkilliyin mərkəzi aparatı formalaşmışdır. Hazırda bu təsisatın vertikal bir strukturadan ibarət olması, yaxud yerlərdəki təsisatların məstəqil olması məsələsi ətrafında diskussiyalar gedir. Eyni zamanda Rusiya Prezidenti yanında İnsan hüquqları Komissiyası ilə Məvəkilliyin səlahiyyət sferaları ilə bağılı həll olunmamış problem də müvcuddur.

«Rusiya Federasiyasının insan hüquqları üzrə məvəkkili haqqında federal Konstitusiya qanunu» nda regionlarda anoloci məvəkilliklərin yaradılması hüququnu əks etdirsədə, belə orqanın yaradılmasını ühdəlik kimi qoymur. Məhz bu səbəbdən Rusiyanın subyektlərində ombudsman təsisatının təşəkkəl tapma prosesi o qədər də sğrətlə getmir. Digər bir səbəb isə regionlarda insan hüquqları ilə bağılı komissiyaların fəaliyyət güstərməsidir. Paralel təsisatın yaradılması və beləliklə insan hüquqlarının qorunması istiqamətində qarşিদurma şəraitində fəaliyyət güstərən təsisatların olmaması arzusu da bu işi ləngidir. Təbii ki, belə bir təsisata yerli hakimiyyət orqanları bir nüv məxalifət kimi baxırlar və bu təsisatı yaratmağa tələsmirlər. Digər bir problem də müvcuddur. Ayrı-ayrı regionlarda Məvəkilliyin yaradılması ilə bağılı normativ sənəd qğvvəyə minsədə yerli qanunverici orqanın deputatları həmin təsisatın rəhbərini proseduraya uyğun olaraq sezə bilmirlər (məsələn: fraksiyaların ğmumi razılığa gələ bilməməsi səbəbindən məvəkkilin sezilməsi üzğn zəruri olan səs zoxluğunun olmaması). Bununla belə Rusiya Federasiyasının subyektlərində bu təsisatın bərqərar olma prosesi getməkdədir və artıq bəzi regionlarda tam gğcğ ilə fəaliyyət güstərir.

Qeyd olunduğı kimi ombudsman təsisatı MDB - nin digər ölkələrində də təşəkkəl tapmaqdadır. Artıq Ukraina, Gğrcğstan, Belarus, Üzbəkstan kimi ölkələrdə bu təsisat tam formalaşıb və fəaliyyət güstərir. Aşağıda qısaca olaraq həmin ölkələrin bəzilərində ombudsman təsisatının təşəkkəl və fəaliyyət prinsipləri ilə tanış olacağıq:

Gğrcğstan

Gğrcğstan Xalq Mədafiezisi haqqında qanun 1996-cı ildə qəbul olunmuşdur. Qanuna güərə **«Gğrcğstanın Xalq Mədafiezisi məstəqil olaraq insan hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi ilə bağılı vəziyyəti və onların pozulması faktlarını daxil olan ərizə və şikayətlərə, həm də onun üzğnə bu pozuntular haqqında məlumat daxil olduqda üz təşəbbğsğ ilə yoxlayır»**

Xalq Mədfəfəzisi parlamentin tam tərkibinin səs zoxluğu ilə 5 il məddətinə sezilir. Xalq Mədfəfəzisi vəzifəsinə namizədlər Gərcəstan Prezidenti, parlament fraksiyaları, hez bir fraksiyaya daxil olmayan və sayı on nəfərdən az olmayan deputat qrupu tərəfindən irəli sğrğlə bilər. Səsvermə hər bir namizəd gžgn ayrılıqda və gizli kezirilir. Xalq Mədfəfəzisinə ərizəni Gərcəstan vətəndaşları, Gərcəstanda olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, qeyri-hükumət təşkilatları verə bilər. Şikayətlər düvlət hakimiyət və yerli üzngəidarəetmə orqanlarının, düvlət və qeyri-düvlət təşkilatlarının, idarələrin, məğəssisələrin, vəzifəli şəxslərin və hğquqi şəxslərin hərəkəti, yaxud hərəkətsizliyi nəticəsində pozulmuş hğquqlara dair verilir.

Gərcəstanın Xalq Mədfəfəzisi habelə, Gərcəstan Konstitusiyası və qanunları, eləcə də Gərcəstanın tərəfdar zıxdığı beynəlxalq normalarda əks olunmuş hğquq və azadlıqların pozulması faktlarını da nəzərdən kezirir. Üz fəaliyyətini həyata kezirərkən Xalq Mədfəfəzisi sərbəst təhqiqat aparmaq səlahiyyətinə malikdir və onun fəaliyyətinə hər hansı manəə qanunla cəzalandırılır.

Gərcəstanda Xalq Mədfəfəzisinin (ombudsmanın) səlahiyyətləri olduqca genişdir. Onun səlahiyyətləri əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- Qanunvericiliyin (insan hğquq və azadlıqları ilə bağı) təkmilləşdirilməsi ilə bağı təkliflər vermək;
- İnsan hğquqlarını pozmuş düvlət orqanlarına, vəzifəli şəxslərə və digər hğquqi şəxslərə pozulmuş insan hğququnun bərpa edilməsi ilə bağı tüşsiyələr vermək;
- İnsan hğquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağı araşdırmalar apararkən pozuntuda cinayət tərkibi aşkar etdikdə tüşsiyə ilə yanaşı cinayət işinin azılması ilə bağı məvafiq orqanlara məğraciət etmək;
- İnsan hğquqlarını pozmuş şəxsin inzibati məsuliyyətə cəlb olunması gžgn məvafiq orqanlara təkliflər vermək;
- Xalq Mədfəfəzisi araşdırma apararkən məğəyyən etsəki məğhakimə prosesində pozuntular baş vermişdir və bu pozuntular məhkəmə qərarının qəbuluna təsir etmişdir, onda o məhkəmə qərarının yoxlanılması ilə bağı məvafiq məhkəmə instansiyasına tüşsiyələr verə bilər;
- İnsan hğquq və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar həyata kezirilən yoxlamaların nəticələri barədə kğtləvi-informasiya vasitələrinə məlumatlar vermək;
- Yoxlamaların yekunları və qəbul edilmiş qərarları xğsusi məruzələrdə və illik hesabatlarda dərc etdirmək;
- Pozulmuş insan hğquqlarını bərpa etmək gžgn əlində olan vasitə və imkanlar kifayət etmədikdə Gərcəstan Prezidentinə məğraciət etmək və Gərcəstan Parlamenti qarşısında məruzə etmək;
- Xğsusi hallarda Konstitusiya iddiası ilə Gərcəstanın Konstitusiya Məhkəməsinə məğraciət etmək;
- Xğsusi hallarda insan hğquqlarının və azadlıqlarının pozulmasını hallarını araşdırmaq məqsədi ilə Parlamentin məğvəqqəti istintaq komissiyasının yaradılması təklifi ilə parlament qarşısında məsələ qaldırmaq.

Gərcəstanın Xalq Mədfəfəzisi illik hesabatında insan hğquqlarının və azadlıqlarının gğmumi vəziyyəti şərh edir, bu sahədə müvcud olan problemlərin aradan qaldırılması ilə bağı təklifləri əks etdirir. Hesabat və məruzələr rəsmi mətbuat orqanlarında dərc edilir.

Üzbəkistan Respublikası

Orta Asiya düvlətləri izərisində ilk dəfə olaraq bu təsisat Üzbəkistan Respublikasında yaradılmışdır. Parlament yanında insan hğquqları gžrə məğvəkillik Üzbəkistan Respublikasının Oliy Məclisi (parlament) tərəfindən yaradılmışdır. Hələ 1995-ci ildə parlamentin qərarı ilə vətəndaşların konstitusion hğquq və azadlıqlarına əməl olunması

ğzğn xğsusi səlahiyyətli komissiya yaradılmışdır və 1997-ci ildə «Oliy Məclisin insan hğquqları ğzrə mğvəkkili (ombudsman) haqqında» qanun qəbul etmişdir. Üzbəkistan Respublikasında həmin qanuna əsasən ombudsmanın xeyli səlahiyyətləri vardır. Qanuna görə insan hğquq və azadlıqları ilə bağılı bğtğn sferalar ğzrə ombudsman nəzarəti müvcuddur.

Üzbəkistan Respublikasında ombudsman parlament tərəfindən və parlament ğzvləri sırasından 5 il mğddətinə (deputatın səlahiyyət mğddəti bitənə qədər) sadə səs zoxluğu ilə azıq səsvermə yolu ilə seçilir. Oliy Məclisin səlahiyyətləri başa zatdıqdan sonra ombudsman yeni zağırış Oliy Məclis formalaşanadək üz səlahiyyətlərini davam etdirir. Ombudsman vəzifəsi ali düvlət vəzifəsi hesab olunur. O fəaliyyəti düvrğndə hər hansı siyasi fəaliyyətlə məşğul olmur və əgər o hər hansı siyasi partiyanın ğzvğdğrsə fəaliyyəti düvrğndə siyasi fəaliyyətinə ya xitam verməli, ya da ki, mğvəqqəti dayandırmalıdır.

Üzbəkistanda Ombudsman təsisatının strukturu bir qədər fərqlidir. Belə ki, ombudsman yanında tərkibi 10 nəfərdən ibarət vətəndaşların konstitusion hğquq və azadlıqlarına əməl olunması ğzrə komissiya müvcəddur. Komissiya Mğvəkkilin tapşırığı ilə vətəndaşlardan daxil olan ərizə və şikayətləri araşdırır və insan hğquqları ilə bağılı düvlətlərarası razılaşmaları hazırlayır.

Ombudsmanın cari fəaliyyətini təşkil etmək məqsədi ilə katiblik fəaliyyət güstərir. Katiblik ombudsmanın hğquqi, təşkilati, informasiya-məlumat, sistem-analitik fəaliyyətinin səmərəli etmək ğzğn yaradılmışdır. Katibliyə bilavasitə rəhbərliyi ombudsman həyata keçirir. Katibliyin tərkibi, katibliyin rəhbəri, mğxtəlif fəaliyyətlər ğzrə referentlər, baş inspektor və inspektorlardan ibarətdir.

Ombudsman əsasən aşağıdakı sferalar ğzrə parlament nəzarətini təşkil edir:

- Düvlət orqanları;
- Vətəndaşların üzğnğidare orqanları;
- Mğəssisə, idarə və təşkilatlar;
- İctimai təşkilatlar və s.;
- Vəzifəli şəxslər.

Qeyd olunmalıdır ki, ombudsman yuxarıda sadalanan orqanların bğtğn fəaliyyəti ğzərində deyil, yalnız onların insan hğquq və azadlıqları istiqamətindəki fəaliyyəti ğzərində parlament nəzarətini həyata keçirir.

Ombudsman onun ğnvanını daxil olmuş ərizə və şikayətləri araşdıraraq gəldiyi nəticəni və gürglməli olan tədbirlərə dair түvsyyələri aidiyyəti ğnvanlara gündərir və pozulmuş hğquq və azadlıqların bərpası ğzğn tədbirlər gürgür.

Ombudsmanın fəaliyyətinə vəzifəli şəxslərin manezilik türətməsi Respublika qanunlarına görə mğvəfiq məsuliyyətə cəlb etmə ilə nəticələne bilər. Qanuna görə Ombudsman hər il qarşısında məsul olduğı orqana - Oliy Məclisə illik hesabat təqdim edir. Ombudsman vətəndaşların hğquq və azadlıqlarına dair qanunvericilik aktlarını təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə təkliflər də təqdim edə bilər. Ombudsman yalnız parlament qarşısında məsul olmaqla icra orqanlarından asılı deyildir və üz fəaliyyətində tam mğstəqildir.

Yuxarıda postsovet ölkələrindən biri olan və demokratik ənənələrin olmadığı Orta Asiya düvlətlərində artıq fəaliyyətdə olan ombudsman təsisatının qanunvericilik təminatı və səlahiyyət sferalarına dair qısa məlumatla tanış olduq. Qanunvericiliklə Üzbəkistanda ombudsmana verilən səlahiyyətlərə hətta qabaqcıl Avropa düvlətlərinin əhalisi də qibte edə bilərlər. Ombudsman parlamentin orqanıdır və prezidentə nə birbaşa nə də ki, dolayısı ilə tabe deyil, onun səlahiyyət sferası altına demək olar ki, bğtğn orqanlar dğşğr. Belə gürgnğr ki, bu ölkədə insan hğquq və azadlıqlarının təminatı ğzğn zox ciddi mexanizmlər var və onlardan da ən effektiv olanı ombudsman təsisatıdır. Əslində isə Üzbəkistan insan hğquq və azadlıqlarının total şəkildə pozulduğı avtoritar ölkələrdən biridir. Ombudsman isə prezidentin iradəsi ilə formalaşan parlamentin yaratdığı

orqandır. Deməli, onun özün nəzərdə tutulmuş bəzi səlahiyyətlər və təminatlar simvolik xarakter daşıyır. Belə ölkələrdə hətta insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması ilə bağlı yaradılmış orqanlar da kəlli-ixtiyar sahibinin əlində cəza alətinə zəvriyə bilər. Beynəlxalq təşkilatların tövsiyyələri ilə tələm-tələsik yaradılmış belə orqanlar demokratik məhiyyəyə yaxın olmayan cəmiyyətlərdə tez bir zamanda mahiyyətini itirir və eynəcərləşir. Bu problem bu və ya digər şəkildə Qafqaz dövlətləri üçün də xarakterikdir.

Latviya

Latviyada ombudsman haqqında qanun 1996-cı ildə qəbul olunmuşdur. Qanun «**İnsan hüquqları üzrə Dövlət bərosu haqqında Qanun**» adlanır. İnsan hüquqları üzrə dövlət bərosu Latviya konstitusiyasında əks olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları və eləcə də latviyanın tərəfdar zıxdığı Beynəlxalq sənədlərdə əks olunmuş insan hüquqlarına uyğun olaraq fəaliyyət göstərir.

Əmumiyyətlə Baltikyanı dövlətlərin ombudsman təsisatı ilə bağlı qanunvericiliyi digər keçmiş sovet respublikalarından fərqlənir. Qanuna güvə bəroya Nazirlər Kabinetinin təqdimatı əsasında Seym tərəfindən dörd il müddətinə təyin olunan direktor rəhbərlik edir. Direktorun vəzifədən azad edilməsi Seymin daxili qaydalarına əsasən həyata keçirilir. Bəronun ştatı və strukturu qanunvericiliyə uyğun olaraq direktor tərəfindən təsdiq olunur.

Bəronun qarşısında duran əsas vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- **İnsan hüquqları ilə bağlı ictimaiyyəti məlumatlandırmaq və bu hüquqların dərki və tanınması işinə yardım etmək;**
- **Latviyanın qanunvericilik və normativ aktlarında əks olunmuş insan hüquqlarına dair təminatlar, vəzifələrə dair hərtərəfli informasiyanı ictimaiyyətin nəzərinə zətdirmək;**
- **İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı şikayətlərə baxmaq;**
- **İnsan hüquqlarının pozulması hallarına dərhal reaksiya vermək və üz təşəbbüsgə ilə belə halların baş verməməsi üçün araşdırmalar aparmaq;**
- **Ölkədə insan hüquqlarına, xüsusən də zəif müdafiə olunanların hüquqlarına əməl olunmasını üyrənmək;**
- **İnsan hüquqlarına dair proqramlar hazırlamaq və dövlət və üzgüridarə təsisatları tərəfindən insan hüquqları ilə bağlı həyata keçirilən proqramları əlaqələndirmək;**
- **Latviyanın hüquq normalarını analiz etməklə, onların beynəlxalq standartlara uyğunluğunu müəyyən etmək;**
- **Hər ildə bir dəfədən az olmayaraq Nazirlər kabinetinə və Seymə Bəronun fəaliyyəti ilə bağlı yazılı hesabat, hər rəbdə isə insan hüquqlarının aktual məsələlərinə dair yazılı xəlasə təqdim etmək;**

Ayrı-ayrı layihələrlə bağlı Bəro daimi məsələhət şuraları yarada bilər. Bəro ərizə və şikayətlərə baxarkən bir sıra səlahiyyətlərə də malikdir. Şikayətlərə baxılması prosedurası Latviyanın «Dövlət və üzgüridarə təsisatlarında şikayət və təkliflərə baxılması qaydalarına dair» qanuna uyğun olaraq araşdırılır. Bəro və onun direktoru şikayətlərin araşdırılması ilə bağlı informasiya və izahatlar almaq hüququna malikdir. Hez kəs bəronun işinə mənələr yaratmamalıdır və belə hallar baş verdikdə direktor həmin şəxsləri inzibati məsuliyyətə cəlb olunması məsələsini qaldırır.

Əmumiyyətlə Latviyanın müvafiq qanunvericiliyində ombudsmana (insan hüquqları üzrə dövlət Bərosunun direktoruna) verilən səlahiyyətlər MDB dövlətlərində müvcud olan analoci qurumlara verilən səlahiyyətlərə nisbətən bir qədər məhduddur. Bununla belə bu təsisat artıq formalaşmışdır və kifayət qədər müstəqildir və bu baxımdan insan hüquqlarının müdafiəsi baxımından onun işini uğurlu saymaq olar.

BEYNƏLXALQ STATUSLU OMBUDSMAN

Yəqin ki yaxın gələcəkdə belə təsisat da reallığa zəvriləcəkdir. Daha doğrusu artıq belə təsisat müvcuddur. 1997-ci ildə Avropa Şurası öz vətəni olan dövlətlərin başçıları Strazburqda keçirdiyi zirvə toplantısında **Avropa Şurasının İnsan Həquqları Əzrə Məvəkkili** postunun yaradılması qərara alınmışdır. Qeyd olunmalıdır ki, Avropa Şurasında belə bir təsisatın yaradılması istiqamətində diskussiyalar uzun illər idi ki, davam edirdi. Hələ 1972-ci ildə belə bir qurumun yaradılması ilə bağlı təklif səslənmiş, 1974-cü ildə Avropa Şurasına daxil olan ölkələrin ombudsmanlarının iştirakı ilə və Avropa Şurasının himayəsi altında işi yığınağı keçirilmişdir. Avropa Şurasının İnsan həquqları Əzrə məvəkkili qeyri-məhkəmə işləri ilə əsasən də insan həquqlarına dair maarifləndirmə işləri ilə məşğul olacaqdır. Eyni zamanda məvəkkilin Əzrinə iştirakçı dövlətlər tərəfindən Avropa konvensiyalarında və Avropa Şurasının digər sənədlərində nəzərdə tutulmuş məddələrin tam həcmdə yerinə yetirilməsinin təmin olunması ilə bağlı işləri həyata keçirmək də düşür. Məvəkkil Avropa məhkəməsinin və Avropa Şurasının digər insan həquqları ilə məşğul olan qurumlarının fəaliyyətinə yardım etmək və tamamlamaq istiqamətində də fəaliyyət göstərəcəkdir. Məvəkkil fərdi şikayətlər qəbul etməyəcəkdir. Bununla belə o insan həquq və azadlıqlarına əməl olunması ilə bağlı tənqidlər və təkliflərlə zıxış edəcəkdir.

Avropa Şurasında belə bir təsisatın yaradılmasının məqsədlərindən biri də iştirakçı dövlətlərdə insan həquqlarına və azadlıqlara əməl olunması ilə bağlı əlavə nəzarətin yaradılmasına nail olmaqdır. Məsələn ondadır ki, Avropa Şurasına bir sıra şərq Avropa və postsovet dövlətlərinin qəbulu bu təşkilat üçün xeyli problemlər yaratmışdır. Totalitar quruluştan demokratik və azıq cəmiyyətə keçid bu ölkələrdə bərabər getmir. Avropa Şurasına daxil olmuş dövlətlərdən bir qisminə nəinki demokratiya bərqərar olunmamış, həmin dövlətlərdə avtoritarizm belə hökm sürməkdədir. Nəticədə Avropa Şurası qurumlarına və əsasən də Avropa Məhkəməsinə kölli miqdarda şikayətlər daxil olmaqdadır ki, bunların da araşdırılması illərlə vaxt tələb edir. Nəticədə bir vaxtlar insan həquqları sahəsində misli gürünməmiş naliyyətlər əldə etmiş bu qurumların, o cümlədən İnsan həquqları Əzrə Avropa Məhkəməsinin fəaliyyətinin effekti zəifləyir. Iştirakçı dövlətlərdə ombudsman təsisatlarının yaradılması istiqamətində Avropa şurasının ciddi səylər göstərməsinin başlıca səbəblərindən biri də pozulmuş həquqların milli zərivədə həllinə nail olmaqdır. Avropa Şurasında əlavə təsisatların yaradılması, o cümlədən insan həquqları Əzrə məvəkkil təsisatının yaradılması da artmaqda olan şikayətlərin ölkə zərivəsində həllinə nail olmaq üçün əlavə nəzarətin yaradılması işinə xidmət edir.

Beləliklə, Avropa Şurası Parlament Assambleyası üçün 21 sentyabr 1999-cu il tarixli sessiyasında şuranın insan həquqları Əzrə məvəkkilini sezdi. Bu vəzifəyə ombudsman təsisatının tədqiqi sahəsində tanınmış şəxs olan və uzun müddət İspaniyanın ombudsmanı işləmiş Alvaro Hil-Robles (İspaniya) sezildi. Qərara alındı ki, məvəkkil üz səlahiyyətlərinin icrasına 2000-ci ilin yanvar ayının 1-dən gec olmayaraq başlasın. Məvəkkilin səlahiyyət müddəti 6 ildir və o təkrarən bu vəzifəyə sezilə bilməz. Avropa Birliyi tərkibində ombudsman təsisatı fəaliyyət göstərir.

Eyni zamanda BMT, və s. beynəlxalq dövlətlərarası qurumlarda fəaliyyət göstərən bir sıra strukturların fəaliyyəti də ombudsmanın fəaliyyətinə yaxındır. Məsələn, BMT-nin İnsan Həquqları Əzrə Ali Baş Komissarlığı və digər komissarlıqlar üz fəaliyyətlərinə güre daha zox ombudsmanı xatırladırlar. Bununla belə hazırda beynəlxalq aləmdə Dövlətlər Əzrə ombudsman təsisatlarının daha təkmilləşdirilməsi istiqamətində müəyyən meyllər vardır və mümkündür ki, belə qurumlar yaxın gələcəkdə ciddi qurumlara zəvriləcəkdir.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA OMBUDSMAN TƏSİSATININ PERSPEKTİVİ

Avropa Şurasının Azərbaycan Respublikası qarşısında qoyduğu ühdəliklər sırasında insan hüquqları üzrə məvəkkil (ombudsman) təsisatının yaradılması da əks olunmuşdur. Bir zox ölkələrin Konstitusiyalarında Ombudsman təsisatı ilə bağlı xüsusi məddəələr vardır. Bu ölkələr sırasında bəzi MDB dövlətləri, o cümlədən, Rusiya Federasiyası da vardır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası nisbətən yaxın dövrlərdə (1995-ci ilin sonu) qəbul olunmasına baxmayaraq orada ombudsman təsisatı ilə bağlı hez bir məddəə yoxdur.

Odur ki, bu təsisat yaradılarkən onun fəaliyyətini tənzim edəcək norma Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 156-cı maddəsinə uyğun olaraq qəbul edilməlidir. Həmin maddəyə görə **«Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində 95 səs zoxluğu ilə Konstitusiya qanunları şəkilində qəbul edilir»**

Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə məvəkkilin (ombudsmanın) sezilməsi postsovet ölkələrinə nisbətən bir qədər fərqlidir. Məsələ ondadır ki, Azərbaycan parlamentinin İnsan hüquqları üzrə məvəkkil (ombudsman postuna) namizəd irəli sğrmək hüququ yoxdur. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, qonşu Gğrcğstanda prezidentlə yanaşı parlament fraksiyaları və məstəqil deputat qrupları da namizəd irəli sğrə bilirlər. Azərbaycanda isə namizədləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təqdim edir. Milli Məclis yalnız Prezident tərəfindən təqdim olunmuş öz namizəddən birini sezmək səlahiyyətinə malikdir. Əlbəttə Milli Məclis Prezidentin təqdim etdiyi namizədlərin hez birinə səs verməyə bilər. Belə halda sadəcə prosedura təkrarlanacaqdır. Prezident parlamentə 15 gğn məddətində digər öz şəxsin namizədliyini irəli sğrməlidir. Bu posta sezkilər kvalifikasiyalı səsvərmə gşulu ilə həyata keçirilir, yəni İnsan hüquqları üzrə məvəkkil (ombudsman) öz namizəd arasından 83 səs zoxluğu ilə (gğzdə iki) sezilməlidir. Hazırkı parlamentin tərkibi belə bir sezkini həyata keçirmək gğzğn problem yaratmır. Hazırda Milli Məclis gğzvlərinin tərkibi Konstitusiya qanununu keçirmək gğzğn də (95 səs, yaxud dürddə gğz) problem yaratmır. Bununla belə, Milli Məclisin nüvbəti tərkibində qğvvələr nisbətinin necə olacağı bəlli deyildir və səslərin məxtəlifliyi gələcəkdə bu qayda ilə ombudsman sezməyə zətinlik yaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə məvəkkili (ombudsman) sezilmək gğzğn tələblər də olduqca yğksəkdir və tələblərin ciddi olması məsbət haldır. **«Yaşı 30-dan aşığı olmayan, ali təhsilli, insan hüquqlarının mədafəsi sahəsində təcrəbəyə və yğksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Məvəkkil vəzifəsinə sezilə bilər»**. Gğrğndğyğ kimi məvəkkil olmaq gğzğn qoyulan tələblər təkcə hüquqi deyil, həm də mənəvi tələblərdir. Kimlər məvəkkil ola bilməz: **«İkili vətəndaşlığı olan, başqa dövlətlər qarşısında ühdəliyi olan, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətlərində qulluq edən, elmi, pedaqoci, və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, başqa üdənişli fəaliyyətlə məşğul olan, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən, ağır və xğsusilə ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxs məvəkkil sezilə bilməz»**. Eyni zamanda məvəkkil siyasi fəaliyyətlə məşğul olmamalı və hez bir siyasi partiyanın gğzvğ və qeyri-hükumət təşkilatının rəhbərliyində olmamalıdır. Məvəkkil vəzifəyə sezildiği vaxtdan beş gğn ərzində məvəkkilin statusuna uyğun gəlməyən fəaliyyətlərə xitam verməlidir.

Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları özrə müvəkkilinin (ombudsmanın) səlahiyyət müddəti 7 il müəyyən olunur və o yalnız bir dəfə müvəkkil vəzifəsinə seçilə bilər. Müvəkkil üz fəaliyyətində yalnız Konstitusiyanı və qanunları əsas götürür və o üz fəaliyyətində müstəqildir. Müvəkkilin müstəqilliyinin əsas təminatları aşağıdakılardır:

- **Müvəkkilin dəyişilməzliyi;**
- **Müvəkkilin toxunulmazlığı;**
- **Müvəkkilə maddi və sosial təminatın verilməsi;**
- **Hər hansı dövlət və ya özünəidarə orqanı, vəzifəli şəxs tərəfindən onun fəaliyyətinə müdaxilə edilməsinin yolverilməzliyi.**

Müvəkkilin toxunulmazlıq hüququ vardır.

Bununla belə qeyd olunmalıdır ki, müvəkkilin dəyişilməzliyinin konstitusion təminatı olmasına baxmayaraq, elə həmin konstitusiya qanununda müvəkkilin geri çağırılma mexanizmləri də nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin təqdimatı ilə yaxud Milli Məclisin təşəbbüsü ilə Milli məclis 83 səs zoxluğu ilə Müvəkkili geri çağırma bilər. Geri çağırılmaya səbəb müvəkkilə aid olan tələblərin pozulması və müvəkkilin üz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətinin olmaması ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının insan Hüquqları özrə Müvəkkilinə (ombudsmana) şikayətləri kimlər verə bilər.

- **Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları;**
- **Əcnəbilər;**
- **Vətəndaşlığı olmayan şəxslər;**
- **Hüquqi şəxslər.**

Şikayətləri həminin hüquqları pozulmuş şəxsin razılığı ilə özünə özlər, o cümlədən qeyri-hükumət təşkilatları da verə bilər. Hüquqları pozulmuş şəxsin razılığını almaq mümkün olmadıqda özünə özlər və qeyri-hükumət təşkilatları şikayəti razılıq almadan da verə bilərlər. Razılığın alınması mümkün olmayan hallar, hüquqları pozulmuş şəxsin vəfat etməsi və fəaliyyət qabiliyyətini itirməsi halları hesab olunur.

Şikayət insan hüquqlarının pozulduğu andan, yaxud hüquqları pozulmuş şəxs hüquqlarının pozulduğunu bildiyi andan bir il müddətində təqdim edilə bilər.

Penitensiar müəssisələrdə cəza zəkanların, istintaq təcridxanalarında və müvəqqəti saxlanma yerlərində saxlanılanların şikayətləri hez bir senzuraya məruz qalmadan 24 saat ərzində Müvəkkilə gündərlməlidir.

Dövlət orqanlarının müvəkkilə şikayət vermək hüququ yoxdur.

Şikayətin məzmunu

Qeyd edilməlidir ki, müvəkkilə şikayətin verilmə prosedurası olduqca sadədir. Eyni zamanda şikayətin tərtib olunması da məhkəmə iddiasının tərtib olunmasına nisbətən sadədir və onu hər bir kəs hez bir əlavə hüquqi yardım almadan tərtib edə bilər. Şikayət ərizəsində əsasən aşağıdakılar əks olunmalıdır:

- **Hüquqları pozulmuş ərizəsinin adı, atasının adı və soyadı;**
- **Ərizəsinin ünvanı (hüquqi şəxsdirsə hüquqi şəxsin ünvanı);**
- **Ərizəsinin hüquqlarının pozulmasına səbəb olmuş qərar və ya hərəkətin (hərəkətsizliyin) mahiyyətinə dair məlumat;**
- **Şikayətin tərtib edilmə yeri və vaxtı;**
- **Şikayətinin imzası.**

Şikayət ərizəsinə şikayətlə bağlı digər sənədlər, məhkəmə qərarları və s. zəruri sənədlər əlavə edilə bilər.

Şikayətin verilməsi özünə dövlət rəsumu üdənilmir. Şikayət verən xahiş edərsə müvəkkil onun barəsindəki məlumatları gizli saxlamalıdır.

Şikayət ərizəsində ərizəzinin adı, atasının adı və soyadı göstərməyəndə şikayət anonim hesab edilir və baxılmır. Yalnız ayrı-ayrı hallarda anonim ərizədə göstərilən faktlar kifayət qədər əsaslı gürğnsə, onda məğvəkil şikayəti qəbul edə bilər.

Daxil olmuş şikayətlərlə bağlı Məğvəkil şikayəti baxılmaq üçün qəbul edə, yaxud şikayətə baxmaqdan imtina edə bilər. Şikayətə baxılmaqdan aşağıdakı hallarda imtina edilə bilər:

- **Şikayət konstitusiyaya qanununda nəzərdə tutulmuş müddətlərdə təqdim edilmədikdə;**
- **Şikayətin həlli Məğvəkilin səlahiyyətlərinə aid olmadıqda (Məsələn: Qanuna görə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatlarının və hakimlərin fəaliyyətinin yoxlanılması Məğvəkilin səlahiyyətlərinə aid deyil)**
- **Ayrı-ayrı istisnalar nəzərə alınmaqla şikayətlər anonim olduqda;**
- **Verilmiş şikayətlə bağlı məhkəmə icraatı getdikdə;**
- **Təkrar verilmiş şikayətdə yeni məlumatlar və faktlar olmadıqda.**

Şikayətlərə baxılma qaydaları digər ölkələrdə fəaliyyət göstərən ombudsmanların praktikasına uyğundur. Məğvəkil ilk əvvəl haqqında şikayət verilmiş orqanın, yaxud vəzifəli şəxsin məslahizələrini öyrənir. Vəzifəli şəxs və ya orqan 10 gün müddətində üz məslahizələrini məğvəkilə təqdim etməlidir. Daxil olmuş şikayətlərin araşdırılması ilə bağlı məğvəkilin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquqları aşağıdakılardır:

- **Maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən dövlət hakimiyyəti və yerli üzgüçidarətmə orqanlarına, hərbi hissələrə, cəzazəkmə məğəssələrinə, istintaq təcridxanalarına, məğvəqqəti saxlanma yerlərinə daxil olmaq; cəzazəkmə məğəssisələrinə, istintaq təcridxanalarına, məğvəqqəti saxlanma yerlərində saxlanılan şəxslərlə gürğşmək və təkbətək söhbət etmək; onların həmin yerlərdə saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən sənədlərlə tanış olmaq;**
- **Dövlət hakimiyyəti və yerli üzgüçidarə orqan, vəzifəli şəxslərdən zəruri məlumat, sənəd və materialları 10 gün müddətində almaq;**
- **Cinayət, məğliki və inzibati işlərə dair qanuni qəvvəyə minmiş qərarı (hükmə), həminin cinayət işlərinin başlanmasını rədd edən materiallarla tanış olmaq;**
- **Vəzifəli şəxslərin şikayətinin araşdırılması zamanı yazılı arayışlar almaq;**
- **Ərizədə göstərilən halların yoxlanılması üçün məğvəfiq orqanlara tapşırıq vermək (yoxlama, qərarından və hərəkətindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilən orqana və ya vəzifəli şəxsə tapşırıqla bilməz);**
- **Məğvəfiq dövlət orqanları və təşkilatlarına ekspert rəyinin hazırlanmasını tapşırmaq;**
- **Dövlət və yerli üzgüçidarə orqanlarının rəhbərləri və digər vəzifəli şəxsləri, hərbi hissələrin komandirləri, cəzazəkmə məğəssisələrinə, istintaq təcridxanalarının rəhbərliyi tərəfindən tənqirəsəlinmədən qəbul edilmək.**

Eyni zamanda Məğvəkil üz təşəbbüğü ilə də araşdırma apara bilər. Araşdırma zamanı Məğvəkil məğəyyən etsə ki, araşdırma onun səlahiyyətinə daxil olmayan məsələlərə aiddir, onda o materialların araşdırılmasını digər dövlət orqanlarına gündərir.

Şikayətin baxılma müddəti

Şikayətə 30 gün müddətində baxılır. Şikayətlə bağlı əlavə yoxlamalar aparmaq və ya materiallar tələb etmək zərurəti yaranarsa, onda şikayətə baxılma müddəti 30 gün də uzadıla bilər. Ayrı – ayrı hallarda ərizəzinin yazılı razılığı ilə əlavə yoxlamalar aparmaq məqsədi ilə məğraciətinə baxılma müddəti yenidən uzadıla bilər.

İnsan hüquqları üçün məğvəkilin şikayətlərə baxmasının nəticələri əsasən aşağıdakılar ola bilər:

Şikayətin nəticələri ilə bağlı 5 ggn müddətində ərizəziyə məlumat verilir. Araşdırma zamanı insan hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı faktlar aşkar edildikdə müvəkkil aşağıdakı tədbirləri həyata keçirə bilər:

- *İnsan hüquq və azadlığını pozmuş orqandan, yaxud vəzifəli şəxsdən pozulmuş hüquqların bərpa olunmasını tələb etmək (tələbi almış orqan, yaxud vəzifəli şəxs 10 ggn müddətində Müvəkkilə gürqlən tədbirlərlə bağlı yazılı məlumat təqdim etməlidir. Məlumat verilmədikdə və ya tələb təmin olunmadıqda müvəkkil həmin təşkilatın yuxarı orqanına mğraciət edə bilər);*
  - *Araşdırma zamanı insan hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı cinayət əməli aşkar edildikdə mğvafiq orqanlara cinayət işinin başlanması ilə bağlı mğraciət etmək;*
  - *Əlavə kassasiya qaydasında şikayət etmək hüququna malik olan subyektlərə mğraciət etmək;*
  - *Qərar və hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş vəzifəli şəxslərin intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi barəsində mğvafiq orqanlara təkliflər vermək;*
  - *İnsan hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə kğtləvi informasiya vasitələrini tanış etmək;*
  - *Mğvəkkilin səlahiyyətində olan təsir imkanları kifayət etmədikdə və bu zaman insan hüquq və azadlıqlarının pozuntusu xğsusi ictimai əhəmiyyət kəsb etsə onda, müvəkkil Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mğraciət etmək və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi qarşısında zıxış etmək hüququna malikdir;*
  - *Düvlət və ya yerli üzğnğidarə orqanının, vəzifəli şəxsin qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş insan hüquq və azadlığının bərpa olunması ilə bağlı məhkəməyə mğraciət etmək;*
  - *Şəxsin hüquq və azadlıqları qğvvədə olan normativ aktla pozulduqda, Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya Məhkəməsinə mğraciət etmək.*
- Qanunvericiliyə gürə insan hüquqları ğzrə müvəkkil (ombudsman) «... əfv, vətəndaşlıq, siyasi sığınacaq verilməsi məsələlərinin həlli ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təkliflər verə bilər»*
- Mğvəkkil insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədi ilə qanunların qəbul edilməsinə və ya yenidən baxılmasına dair təkliflər verə bilər. Müvəkkil aministiya elan edilməsi ilə bağlı Milli Məclisə təkliflər verə bilər.*

Yuxarıda sadalanan təsir vasitələrindən əlavə müvəkkilin daha mğhğm təsir vasitələrindən biri də onun illik məruzə hazırlaması və onu Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etmək və Milli Məclisdə həmin məruzə ilə zıxış etməkdir.

İllik məruzədə insan hüquq və azadlıqlarını pozmuş, müvəkkilin tələblərinə etinasız yanaşmış düvlət, yerli üzğnğidarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin adları zəkilir və bununla əlaqədar gürğlmğş tədbirlər barədə məlumatlar verilir. Məruzədə müvəkkil insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması ilə əlaqədar fikirlər, rəylər və tğvsiyyələr verə bilər.

Məruzə rəsmi düvlət qəzetlərində dərc edilir və məruzənin nğsxələri Nazirlər kabinetinə, Konstitusiyaya Məhkəməsinə, Ali Məhkəməyə və Baş Prokurora gğndərilir.

Azərbaycan Respublikası konstitusiyaya qanununda İnsan hüquqları ğzrə Müvəkkilin fəaliyyətinin təşkili və təminatları ilə bağlı bir sıra mğddəalar da əks olunmuşdur.

Mğvəkkil təbii ki fəaliyyətini səmərəli təşkil etmək ğzğn mğvafiq işzi qğvvəsinə və texniki imkanlara malik olmalıdır. Müvəkkilin (ombudsmanın) sezilməsindən sonra onun aparatı təşkil olunmalıdır. Təəssğflə qeyd olunmalıdır ki, qanunda müvəkkilin regionlarda nğmayəndəliklərinin olması barədə hez bir mğddəa yoxdur. Lakin buradaca

qeyd olunmalıdır ki, əgər regional nəmayəndəliklər barədə hez bir müddəə yoxdursa, deməli belə qurumlar olmayacaqdır. Müvəkkil aparatının tərkib hissəsi kimi müəyyən regional ofislər yaradıla bilər və əslində bu olduqca zəruridir. Belə ki, əhəlinin şikayətləri bilavasitə müvəkkilə, yaxud onun aparatının işçilərinə zətdirilməsi, bəzi şikayətlərin elə yerində həll olunması baxımından bu olduqca səmərəli ola bilər və müvəkkilin işinin keyfiyyətini artırardı.

Müvəkkil aparatının fəaliyyətini əlavə sənəd - **«Azərbaycan Respublikasının İnsan Həquqları Özrə Müvəkkilinin Aparatı Haqqında»** əsasnamə tənzimləyəcəkdir. Aparatın strukturunu, ştat cədvəlini və smeta xərclərini müvəkkil müəyyən edəcəkdir. Postsovet ölkələrində indiyədək formalaşan ombudsman təsisatları bir sıra zətinliklərlə yanaşı maliyyə və texniki problemlərlə də üzləşmişdir. İcra orqanlarının «xoşuna» gəlməyən ombudsmana təsir vasitələrindən biri də onun maliyyə təminatlarına problemlərin yaradılmasıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qanununda müvəkkilin maliyyə fəaliyyəti özünə tutarlı təminat nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının insan həquqları özrə müvəkkili və onun aparatı dövlət büdcəsində əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş maddə özrə maliyyələşdiriləcəkdir. Eyni zamanda nüvbəti il özünə maliyyə vəsaiti ayrılarkən onun miqdarı ütən ilə nisbətən azaldıla bilər.

Biz yuxarıda qeyd etmişdik ki, Ombudsman yalnız o ölkələrdə ciddi fəaliyyət göstərə bilər ki, həmin ölkələrdə hez olmazsa parlament müstəqil olsun. Ombudsmanın fəaliyyəti özünə həm də qanunlara ciddi münasibəti olması gərəkdir. Azərbaycanda hakimiyyət qolları faktik olaraq (və həm də həquqi baxımdan) Ali İcra Hakimiyyətinə nisbətən zəifdir və bu baxımdan təbii ki, yaradılmaqda olan bu təsisatdan zox şey ummağa dəyməz. Eyni zamanda məhkəmə hakimiyyətinin edə bilmədiklərini ombudsman da edə bilməyəcəkdir. Minlərlə ərizə və şikayətin daxil olması nəticəsində bu təsisatın işi iflic ola və gürümlən işin səmərəliliyi azala bilər. Bu isə üz nüvbəsində Ombudsman təsisatı haqqında ictimai rəydə “dışsız bir orqan ” imici formalaşa bilər. Bütün bunlara baxmayaraq bu təsisatın bizim ölkəmizdə də təşəkkül tapması müsbət hadisə kimi qiymətləndirilməlidir.

YEKUN

Cəmi bir nezə il öncə Azərbaycan Respublikasında Ombudsman təsisatının yaradılacağı bir qədər mifik gürümləndirilmişdi. Qeyd olunduğu kimi, Bu təsisat artıq bizim də həyatımızın reallığına zəvirlənmişdir. Gürəsən bu təsisat bizim həyatımızda, həquqlarımızın və azadlıqlarımızın təmin olunmasında müsbət irəliləyişlərə nail ola biləcəkdirmi? Əlbəttə bunu gələcək göstərəcəkdir. Bununla belə qeyd etmək zəruridir ki, Beynəlxalq ictimaiyyətin tələbləri ilə insan həquq və azadlıqlarını təmin etməli olan hər hansı mexanizmlərin yaradılması müvcud problemləri dərhal aradan qaldırmır. Bu gün dünyanın 100-dən artıq ölkəsində ombudsman təsisatı müvcüddür. Qəribəsi də odur ki, bu təsisatı bərqərar etmiş ölkələrin hez də hamısı demokratiyanın beşiyi olan ölkələr deyildir. Ombudsman təsisatının müvcud olduğu ölkələr izərisində avtoritar və hətta totalitar idarəzilik sistemi müvcud olan ölkələr də zoxdur. Belə qurumlar həmin ölkələrdə insan həquq və azadlıqlarını təmin edə bilməmişdir, əksinə bəzən kütləvi repressiyaları həyata keçirən dövlət orqanlarının əlində alətə zəvirlənmişdir.

Bizim üzgümdən də zox şey asılıdır. Cəmiyyətdə demokratiyanın və fikir plüralizminin təmin olunması, vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması, işlərin gürülməsi istiqamətində ən böyük vəzifə hakimiyyətin özünə düşür. Bununla belə, hakimiyyətdə təmsil olunmayan qurumlar da, o cümlədən müxalifətdə olan siyasi partiyalar da, insan həquqlarını

mədfə edən qeyri-hükumət təşkilatları da, azad kətləvi-informasiya vasitələri də bu istiqamətdə geniş iş aparmalıdır. Təəssəf ki Azərbaycanda hər kəs demokratiyaya abstrakt bir fenomen kimi yanaşır və demokratiyanı başqalarından umurlar. Bu gün hakimiyyəti haqlı olaraq demokratiyanı boğmaqda ittiham edən siyasi partiyalar və onların liderləri üz partiya dostlarının elementar tənqidinə düzəmsizlik göstərsə, «demokratiya», «azad söz» kəlmələrini hər gün manşetə zıxaran qəzetlərin redaktorları və təsisçiləri üz işçilərinin hüquqlarını kobud surətdə pozurlarsa, əgər insan hüquqlarını mədfə edən şəxslər bir-birinə mənasibətdə qeyri-tolerantlıq göstərilərsə və məəllif hüquqlarını pozmağı adi hal hesab edilsə və bətgün bu hallar davam edəcəksə onda yaradacağımız ombudsman təsisatını zətin sınaqlar güzləyir. Biz ilk nüvbədə vətəndaş cəmiyyəti qurmalıyıq. Bunun əzğnsə hamımızın savadlanmaya tolerantlıq məktəbi kezməyə ehtiyacımız var. Sizlərə təqdim edilən bu adi kitab bu istiqamətdə azacıq da olsa məsbət rol oynayacaqsə, onu hazırlayanlar üzlerini xüşbəxt hiss edəcəklər. Vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu işində hər birinizə uğurlar diləyirik.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu

Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları
əzrə məvəkkili (ombudsman) haqqında

I fəsil

Insan hüquqları əzrə məvəkkilin (ombudsmanın)
fəaliyyətinin və təyin edilməsinin əsasları

Maddə 1. İnsan hüquqları əzrə məvəkkilin fəaliyyətinin əsasları

1.1 Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları əzrə məvəkkili vəzifəsi (bundan sonra «Məvəkkil» adlandırılacaq) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar zıxdığı beynəlxalq məqavilələrdə təsbit olunmuş Azərbaycan Respublikasının düvlət və yerli üzğnidarə orqanları, vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi əzğn təsis edilir.

1.2 Məvəkkilin fəaliyyəti insan hüquqlarının mədfəəsini, pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpasını təmin edən digər düvlət orqanlarının səlahiyyətlərini məhdudlaşdırmır və əvəz etmir.

1.3 Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının və Azərbaycan Respublikası hakimlərinin fəaliyyətinin yoxlanılması Məvəkkilin səlahiyyətlərinə aid deyil.

1.4 Məvəkkil əfv, vətəndaşlıq, siyasi sığınacaq verilməsi məsələlərinin həlli ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təkliflər verə bilər.

1.5 Məvəkkil Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədilə qanunların qəbul edilməsinə və ya yenidən baxılmasına dair

təkliflər verə bilər. Məğvəkkil Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə amnistiya elan edilməsi barədə təklif verə bilər.

1.6 Məğvəkkilin məhkəmədə sığrındırməzilik, sənədlərin itirilməsi və vaxtında verilməməsi, habelə məhkəmə qərarlarının icrasının gecikdirilməsi ilə əlaqədar insan hıquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxmaq hıququ vardır.

1.7 Məğvəkkilin fəaliyyəti aşkarlıq, şəffaflıq, qanunzuluq, ədalət, qərəzsizlik prinsipləri əsasında qurulur.

Maddə 2. Məğvəkkilin sezilməsi

2.1 Məğvəkkili Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdim etdiyi göz namizəd arasından Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 83 səs zoxluğu ilə sezir.

2.2 Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Məğvəkkilin sezilməsi ilə bağlı qərarı qəbul etmədikdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 15 gün müddətində digər göz şəxsin namizədliyini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir.

Maddə 3. Məğvəkkilin namizədliyinə aid tələblər

3.1 Yaşı 30-dan aşağı olmayan, ali təhsilli, insan hıquqlarının müdafiəsi sahəsində təcrübəyə və yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Məğvəkkil vəzifəsinə sezilə bilər.

3.2 İkili vətəndaşlığı olan, başqa dövlətlər qarşısında ühdəliyi olan, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti sistemlərində qulluq edən, elmi, pedaqoci və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, başqa üdənişli fəaliyyətlə məşğul olan, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən, ağır və xıgsusilə ağır cinayətlərə güre məhkum olunmuş şəxs Məğvəkkil ola bilməz.

3.3 Məğvəkkil siyasi fəaliyyətlə məşğul ola və hez bir siyasi partiyanın gözvü ola bilməz. Məğvəkkil hər hansı qeyri-hükümət təşkilatının rəhbərliyində təmsil oluna bilməz.

3.4 Məğvəkkil vəzifəsinə sezildiği gündən 5 gün müddətində onun statusuna uyğun olmayan fəaliyyəti dayandırmalıdır.

3.5 Məğvəkkil vəzifəyə sezildiği gün Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında and izir: «Azərbaycan Respublikasının İnsan hıquqları gözre məğvəkkili vəzifəsində səlahiyyətlərini şəraf və ləyaqətlə yerinə yetirəcəyimə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına əməl edəcəyimə, müstəqil və qərəzsiz fəaliyyət göstərəcəyimə and izirəm».

Maddə 4. Məğvəkkilin səlahiyyət müddəti

4.1 Məğvəkkil 7 il müddətinə sezilir.

4.2 Eyni şəxs Məğvəkkil vəzifəsinə yalnız bir dəfə sezilə bilər.

4.3 Məğvəkkilin səlahiyyətlərinin bitməsinə 30 gün qalmış Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə yeni Məğvəkkilin sezilməsi gözün göz şəxsin namizədliyini təqdim edir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 15 gün müddətində Məğvəkkilin sezilməsi ilə bağlı müvafiq qərar qəbul edir.

Maddə 5. Məğvəkkilin müstəqilliyinin təminatları

- 5.1. Mğvəkkil mğstəqildir və yalnız Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına tabedir.
- 5.2. Mğvəkkilin mğstəqilliyinə aşağıdakı təminatlar verilir:
- 5.2.1. dəyişilməzliyi;
- 5.2.2. toxunulmazlığı;
- 5.2.3. hər hansı dövlət və ya üzğnuidarə orqanı, vəzifəli şəxs tərəfindən onun fəaliyyətinə mğdaxilə edilməsinin yolverilməzliyi;
- 5.2.4. maddi və sosial təminatlar.
- 5.3. Fövqəladə və ya hərbi vəziyyətin elan edilməsi Mğvəkkilin fəaliyyətini dayandırmır və ya məhdudlaşdırmır.

Maddə 6. Mğvəkkilin toxunulmazlığı

- 6.1. Mğvəkkil səlahiyyət mğddəti ərzində toxunulmazdır.
- 6.2. Mğvəkkil səlahiyyət mğddəti ərzində cinayət başında yaxalanma hallarından başqa, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz, tutula və saxlanıla bilməz, onun barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilməz, axtarışa məruz qala bilməz, şəxsi mğayinə edilə bilməz. Mğvəkkil cinayət başında yaxalanarsa, onu tutan orqan bu barədə 24 saat mğddətində Azərbaycan Respublikası Baş prokuroruna və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə xəbər verməlidir.
- 6.3. Mğvəkkilin toxunulmazlığına yalnız Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 83 səs zoxluğu ilə qəbul edilmiş qərarı ilə xitam verilə bilər.
- 6.4. Mğvəkkilin toxunulmazlığı həmsinin onun mənzilinə, xidmət otağına, nəqliyyat və rabitə vasitələrinə, pozt-teleqraf yazışmalarına, şəxsi əmlakına və sənədlərinə də şamil edilir.
- 6.5. Mğvəkkil işləmiş şəxs vəzifədən getdikdən sonra Mğvəkkil səlahiyyətlərini həyata keçirdiyi dövrdəki fəaliyyətinə və süylədiyi fikirlərə güre toxunulmazdır. Yuxarıda göstərilən hallarda həmin şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsi bu Qanunun 6.3-cğ maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

Maddə 7. Mğvəkkilin səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi

- 7.1. Mğvəkkilin səlahiyyətlərinə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təşəbbğsğ ilə və ya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı əsasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 83 səs zoxluğu ilə qəbul edilmiş qərarı ilə aşağıdakı hallarda vaxtından əvvəl xitam verir:
- 7.1.1. Mğvəkkilə aid tələblər pozulduqda;
- 7.1.2. Mğvəkkil üz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə;
- 7.2. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında aşağıdakı hallar elan edildikdə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri üz sərəncamı ilə Mğvəkkilin səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verir:
- 7.2.1. Mğvəkkil vəfat etdikdə;
- 7.2.2. Mğvəkkil barəsində məhkəmənin qanuni qğvvəyə minmiş ittiham hükmğ olduqda;
- 7.2.3. Mğvəkkil vəzifəsindən küğllğ yazılı istefa verdikdə.
- 7.3. Mğvəkkilin səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verildikdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 30 gğn mğddətində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə yeni Mğvəkkilin sezilməsi gğzğ gğz şəxsin namizədliyini təqdim edir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 15 gğn mğddətində Mğvəkkilin sezilməsi ilə mğvafiq qərar qəbul edir.

II fəsil

İnsan Həquqlarının pozulmasına dair şikayətlərə baxılması

Maddə 8. İnsan həquqlarının pozulmasına dair şikayətlərin verilməsi qaydası

8.1 Məvvəkil Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəblərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, həquqi şəxslərin (bundan sonra «ərizəzi» adlandırılacaq) insan həquqlarının pozulmasına dair şikayətlərinə baxır.

8.2. Şikayəti insan həquqları pozulmuş şəxsin razılığı ilə gəzəncə şəxslər, o cəmlədən qeyri-hükəmət təşkilatları verə bilərlər. İnsan həquqları pozulmuş şəxsin razılığını almaq məmkən olmadıqda (həmin şəxs vəfat etdikdə, fəaliyyət qabiliyyətini itirdikdə və s.) şikayəti gəzəncə şəxslər və ya qeyri – hükəmət təşkilatları razılıq almadan da verə bilərlər.

8.3. Dövlət orqanları Məvvəkilə şikayət verə bilməzlər.

8.4. Şikayət ərizəzinin həquqlarının pozulduğu və ya ona bu barədə məlum olduğu gəndən bir il məddətində verilə bilər.

8.5. Cəzəkmə məssisələrində, İstintaq təcridxanalarında, məvvəqqəti saxlanma yerlərində saxlanılan şəxslər tərəfindən gənanlanmış şikayətlər senzurdan kezirilmədən 24 saat məddətində Məvvəkilə gündərilməlidir.

Maddə 9. İnsan Həquqlarının pozulmasına dair şikayətin məzmunu

9.1 İnsan həquqlarının pozulmasına dair şikayətdə ərizəzinin adı, atasının adı, soyadı, gəvanı gəstərilməli, eləcə də ərizəzinin həquqlarını pozmuş qərar və ya hərəkətin (hərəkətsizliyin) mahiyyəti, şikayətin tərtib edilmə yeri, vaxtı və ərizəzinin imzası olmalıdır. Şikayətlə bağlı başqa materiallar və ya məhkəmə tərəfindən zıxarılmış qərar olduqda, şikayətə əlavə edilə bilər.

9.2. Şikayətdə ərizəzinin soyadı, adı, atasının adı, gəvanı gəstərilmədikdə, məgraciət anonim hesab edilir və həmin şikayətlərə bu Qanunun 9.3. –cə maddəsində gəstərilən hallar istisna olmaqla, baxılır.

9.3 Anonim şikayətdə gəstərilən hallar kifayət qədər sğbutlu və əsaslı faktlarla təsdiq edilirsə həmin şikayətlər Məvvəkil tərəfindən baxılmaq gəzən qəbul edilə bilər.

9.4 Şikayət şifahi verildikdə, Məvvəkil aparatının işzisi şikayətin məzmununu xğsusi blankda qeyd edir və ərizəzi həmin vərəqi imzalayır.

9.5 Ərizəzinin xahişi ilə Məvvəkil onun barədə məlumatları gizli saxlamalıdır.

Maddə 10. İnsan həquqlarının pozulmasına dair şikayətlə bağlı qərarın qəbul edilməsi

10.1. Ərizəzi tərəfindən insan həquqlarının pozulmasına dair şikayət daxil olduqda, Məvvəkil aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edə bilər:

10.1.1. şikayət baxılmaq gəzən qəbul edilsin;

10.1.2. şikayətə baxılmasından imtina edilsin.

10.2. Məvvəkil şikayəti baxılmasından imtina etdiyi halda ərizəziyə 10 gən məddətində yazılı şəkildə əsaslandırılmış cavab verir.

Maddə 11. İnsan həquqlarının pozulmasına dair şikayətin baxılmasından imtina edilməsi gəzən əsaslar

- 11.1. Mğvəkkil aşağıdakı hallarda şikayətlərə baxmır :
- 11.1.1. bu Qanunun 8.4-cğ maddəsinin tələbləri pozulduqda;
- 11.1.2. şikayət Mğvəkkilin səlahiyyətlərinə aid olmadıqda;
- 11.1.3. bu Qanunun 9.3.- cğ maddəsində göstərilən hallar istisna olmaqla, şikayət anonim olduqda;
- 11.1.4. şikayətlə bağlı məhkəmə icraatı qetdikdə;
- 11.1.5. təkrar təqdim edilmiş şikayətdə yeni məlumatlar, faktlar və sğbutlar olmadıqda.

Maddə 12. İnsan hğquqlarının pozulmasına dair şikayətə baxılma qaydası

12.1. Mğvəkkil insan hğquqlarının pozulmasına dair şikayətdə əks etdirilmiş halların araşdırılması zamanı barəsində şikayət verilən orqanın və ya vəzifəli şəxsin həmin şikayətlə bağlı mğlahizələrini üyrənməlidir. 10 gğn mğddətində mğlahizə Mğvəkkilə təqdim edilməlidir.

12.2. İnsan hğquqlarının pozulmasına dair şikayətdə əks etdirilmiş halların araşdırılması zamanı Mğvəkkilin aşağıdakı hğquqları vardır:

12.2.1. maneəsiz və əvvəlcədən xəbərdarlıq etmədən düvlət hakimiyyəti və yerli üzgğnidarə orqanlarına, hərbi hissələrə, cəzazəkmə mğəssisələrinə, istintaq təcridxanalarına, mğvəqqəti saxlanılma yerlərinə daxil olmaq; cəzazəkmə mğəssisələrinə, istintaq təcridxanalarına, mğvəqqəti saxlanılma yerlərində saxlanılan şəxslərlə gürğşmək və təkbətək sühbət etmək; onların həmin yerlərdə saxlanılmasının qanuniliyini təsdiq edən sənədlərlə tanış olmaq;

12.2.2. düvlət hakimiyyəti və yerli üzgğnidarə orqanlarından, vəzifəli şəxslərdən zəruri məlumat, sənəd və materialları 10 gğn mğddətində almaq;

12.2.3. cinayət, mğlki və inzibati işlərə dair qanuni qğvvəyə minmiş qərarlarla, həminin cinayət işlərinin başlanmasının rədd edilməsi barədə materiallarla tanış olmaq;

12.2.4. vəzifəli şəxslərdən şikayətin araşdırılması zamanı yazılı arayışlar almaq;

12.2.5. şikayətdə əks etdirilmiş halların yoxlanılması gğzğn mğvafiq orqanlara tapşırıq vermək (yoxlama, qərarından və ya hərəkətindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilən orqana və ya vəzifəli şəxsə tapşırıqla bilməz);

12.2.6. mğvafiq düvlət orqanları və təşkilatlarına ekspert rəyinin hazırlanmasını tapşırmaq;

12.2.7. düvlət və yerli üzgğnidarə orqanlarının rəhbərləri və digər vəzifəli şəxsləri, hərbi hissələrin komandirləri, cəzazəkmə mğəssisələrinin, istintaq təcridxanalarının və mğvəqqəti saxlanılma yerlərinin rəhbərliyi tərəfindən təxirəsalınmadan qəbul edilmək.

12.3. İnsan hğquqları pozulmuş şəxsin razılığı ilə xğsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda və ya üz hğquqlarını mğstəqil şəkildə mğdafiyə etmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin maraqlarına toxunulduğu hallarda Mğvəkkil üz təşəbbğsğ ilə araşdırma apara bilər.

12.4. Araşdırma zamanı şikayətdə qeyd olunmayan digər hallar aşkar edilərsə, araşdırma Mğvəkkilin səlahiyyətlərinə aid olduqda, onun tərəfindən aparılır, onun səlahiyyətlərinə aid olmadıqda isə, materiallar digər səlahiyyətli düvlət orqanlarına gğndərilir.

12.5. Şikayətə 30 gğn mğddətində baxılır. Şikayətə baxmaq gğzğn əlavə yoxlama aparmaq və ya material tələb etmək zərurəti yarandıqda mğraciyətə baxılma mğddəti 30 gğn də uzadıla bilər. Ərizəsinin yazılı razılığı ilə əlavə yoxlama aparmaq lazım gəlmiş halda mğraciyətin baxılma mğddəti yenidən uzadıla bilər.

Maddə 13. İnsan hğquqlarının pozulmasına dair şikayət baxılmanın nəticələri

13.1. Məvvəkil şikayətin baxılması ilə bağlı gürülmüş tədbirlər və nəticələr barədə 5 cən müddətdə ərizəyə yazılı şəkildə məlumat verir.

13.2. Məvvəkil şikayətin araşdırılması zamanı insan hüquqlarının pozulması hallarını aşkar etdikdə, aşağıdakı tədbirləri həyata keçirə bilər :

13.2.1. qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş dövlət və yerli üzgühdarə orqanlarından, vəzifəli şəxslərdən həmin hüquqların bərpasını tələb etmək (məvafiq orqanlar, vəzifəli şəxslər 10 cən müddətdə Məvvəkilə gürülmə tədbirlər barədə yazılı şəkildə məlumat verməlidirlər. Məlumat verilmədiyi və ya Məvvəkilin tələbləri həyata keçirilmədiyi hallarda, Məvvəkil həmin təşkilatın yuxarı orqanına və ya digər dövlət orqanlarına mərciət edə bilər);

13.2.2. cinayət əlamətləri aşkar edildikdə, məvafiq orqanlara mərciət cinayət işin başlanması barədə mərciət etmək;

13.2.3. əlavə kassasiya qaydasında şikayət etmək hüququna malik olan subyektlərə mərciət etmək;

13.2.4. qərar və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində insan hüquqlarını pozmuş vəzifəli şəxslərin intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi barəsində məvafiq orqanlara təkliflər vermək;

13.2.5. insan hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə kütləvi informasiya vasitələrini tanış etmək;

13.2.6. insan hüquqlarının pozulması xüsusi ictimai əhəmiyyət kəsb edən hallarda onların bərpası üçün Məvvəkilin səlahiyyətində olan təsir imkanları kifayət etmədikdə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinə mərciət etmək, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında məruzə ilə zıxış etmək;

13.2.7. dövlət və ya yerli üzgühdarə orqanının, vəzifəli şəxsin qərarı və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpası üçün məhkəməyə mərciət etmək;

13.2.8. şəxsin hüquqları qüvvədə olan normativ aktlarla pozulduqda, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu ilə mərciət etmək.

Maddə 14. Məvvəkilin illik məruzəsi

14.1. Cari il bitdikdən sonra 2 aydan gec olmayaraq Məvvəkil ölkədə insan hüquqlarının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə illik məruzəni təqdim edir və həmin məruzə ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında zıxış edir.

14.2. Illik məruzədə insan hüquqlarını pozan, Məvvəkilin tələbləri ilə hesablaşmayan dövlət və yerli üzgühdarə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin adları zəkilir və bununla əlaqədar gürülmüş tədbirlər barədə məlumat verilir.

14.3. Məvvəkilin illik məruzəsindən insan hüquqlarının təmin edilməsi ilə əlaqədar ümumi fikir, rəy və təvsiyyələr üz əksini tapmalıdır.

14.4. Illik məruzə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə, Azərbaycan Respublikasının Konsititusiya Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə və Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna gündərilir.

14.5. Məruzə «Azərbaycan» qəzetində və «Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu»nda dərc olunur.

Maddə 15. Məvvəkilin bəzi məlumatları gizli saxlaması

15.1. Məvvəkilin fəaliyyəti ilə əlaqədar ona məlum olmuş dövlət sirri təşkil edən məlumatların məhafizəsi «Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa məvafiq şəkildə həyata keçirilir.

15.2. Mğvəkkil tərəfindən şikayətdə əks etdirilmiş halların araşdırılması zamanı ərizəzilərin şəxsi və ailə həyatı barədə bəlli olmuş məlumatların yayılmasına onların razılığı olmadan yol verilmir.

III fəsil

Mğvəkkilin fəaliyyətinin təşkili və təminatları

Maddə 16. Mğvəkkilin sosial, maliyyə və digər təminatları

16.1. Mğvəkkil Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi sədrinin birinci mğavininin aylıq əmək haqqına bərabər məbləğdə əmək haqqı alır.

16.2 Mğvəkkil hərbi zağırışdan və hərbi toplantıdan azad edilir.

16.3 Mğvəkkilə səlahiyyət müddəti ərzində diplomatik pasport verilir.

16.4 Mğvəkkilə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə mğəyyən olunmuş qaydada məzuniyyət verilir.

16.5 Mğvəkkilin səlahiyyət müddəti onun ğmumi, xğsusi və fasiləsiz iş stacına daxil edilir.

16.6 Mğvəkkil məzuniyyətə zıxdığı vaxt onun mğalicə olunması və istirahət etməsi ğzğn iki aylıq əmək haqqı məbləndə ona pul təminatı verilir.

16.7 Vaxtından asılı olmayaraq mğvəkkil vəzifəsində işləmiş şəxs pensiya yaşına zətdıqda hazırki dövrdə mğvəkkil ğzğn mğəyyən edilmiş vəzifə maaşının 80 faizi məbləndə pensiya alır.

Maddə 17. Mğvəkkilin aparatı

17.1 Mğvəkkilin fəaliyyətinin hğquqi, təşkilati, elmi-analitik, informasiya, maddi-texniki, maliyyə və təsərgffat təminatının həyata keçirilməsi uzun onun aparat yaradılır.

17.2. Mğvəkkil aparatı ğzərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi təsvir olunmuş mühğr və blanklara malikdir.

17.3. Aparat Mğvəkkil tərəfindən təsdiq olunan «Azərbaycan Respublikasının İnsan hğquqları ğzrə mğvəkkilinin aparatı haqqında» Əsasnaməyə uyğun fəaliyyət güstərir.

17.4. Mğvəkkilin aparatının strukturu, ştat cədvəli və smeta xərcləri Mğvəkkil tərəfindən mğəyyən edilir.

Maddə 18. Mğvəkkil aparatının işzilərinin hğquq və vəzifələri

18.1 Mğvəkkilin aparatının işzilərini Mğvəkkil işə gütğrğr və işdən azad edir.

18.2. Mğvəkkilin aparatının işzilərinin hğquqları, vəzifələri və məsuliyyəti Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi, «Dövlət qulluğı haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə mğəyyən edilir.

Maddə 19. Mğvəkkilin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi

19.1 Mğvəkkilin və onun aparatının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bğdcəsi hesabına maliyyələşdirilir.

19.2 Mğvəkkilin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi ğzğn ayrılan illik vəsait ütən maliyyə ilinə nisbətən azaldıla bilməz.

ZƏRURI ĞNVANLAR

*INSAN HĞQUQLARI ĞZRƏ MĞVƏKKİL (OMBUDSMAN) TƏSİSATI HAQQINDA
ƏLAVƏ MƏLUMATI AŞAIDAKI ĞNVANLARDAN ƏLDƏ EDƏ BİLƏRSİNİZ*

Azərbaycan gənc Hğquqşğnaslar

Birliyi

Ğnvan: D.Əliyeva kğzəsi 251

Telefon: 988808

E-mail: ylu@azeurotel.com

Vətəndaşların Əmək Hğquqlarını

Mğdafiə Liqası

Ğnvan; Ş. Bədəlbəyli kğzəsi 41.

Telefon: 954459

E-mail: clrpl@azeurotel.com

Azərbaycan Demokratiyanın inkişafı

Fondu

Ğnvan: Xəqani kğzəsi 33

Telefon: 938430

E-mail: adif@azeuro.net

Azərbaycan Milli Elmlər

Akademiyasının İnsan Hğquqları

Institutu

Ğnvan: H.Cavid prospekti 31.

(Akademiya şəhərciyi)

Telefon: 302757

E-mail: ihr@azdata.net

ƏDƏBİYYAT

1. Alvaro Xillğ-Robles. Parlamentskiy Kontrolğ za Administrağiey

(Institut Ombudsmana). Izdatelğstvo «Ad Marginet»

Moskva 1997

**2. Azərbaycanda Ombudsman təsisatı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İnsan hğquqları institutunun nəşri**

**3. Na puti k regionalğnomu upolnomozennomu po pravam zeloveka.
«Norma»2000 q.**

4. Nağionalğnie Ombudsmeni. Svod pravovix poloceniy. Varşava 1999

MĞNDƏRICAT

GIRIŞ.....

OMBUDSMAN TƏSISATI HAQQINDA.....

**DIGƏR OMBUDSMAN TƏSISATLARI VƏ OMBUDSMAN
TƏSISATLARINA OXŞAR QURUMLAR .....**

**POSTSOVET ÜLKƏLƏRİNDƏ OMBUDSMAN
TƏSISATININ FƏALİYYƏTI ILƏ BAĞLI TƏCRƏBƏ.....**

BEYNƏLXALQ STATUSLU OMBUDSMAN.....

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA OMBUDSMAN
TƏSISATININ PERSPEKTIVI.....**

YEKUN.....

**OMBUDSMAN TƏSISATINA DAİR DIGƏR ÜLKƏLƏRİN
QANUNVERİCİLİK AKTLARINDAN NĞMUNƏLƏR.....**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İNSAN HĞQUQLARI ĞZRƏ
MĞVƏKKİLİ (OMBUDSMAN) HAQQINDA AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASINIIN KONSTITUSIYA QANUNU.....**

ZƏRURİ ĞNVANLAR.....

ƏDƏBİYYAT.....